

Rythmus v české próze z fonetického hlediska
The rhythm in Czech prose in fonetic preview

Vypracoval: Dominik Spudil

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta, Česká filologie

Odevzdáno 2019 v Olomouci

Čestné prohlášení: Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne.....

.....

Dominik Spudil

Poděkování: Děkuji panu PhDr. Ondřeji Bláhovi, Ph.D. a panu PhDr. Petru Pořízkovi, Ph.D. za vedení práce, rady a poznámky a také panu doc. PhDr. Karlu Komárkovi, Ph.D. za užitečné poznámky při oponentuře.

Děkuji celé své rodině a svým přátelům za každou podporu, kterou mi poskytli.

Děkuji svaté Kateřině Alexandrijské, svatému Dominiku Saviovi a svatému Václavu i ostatním za veškeré přímluvné modlitby.

Děkuji všem čtenářům, kteří obětovali svůj čas a energii, aby mi přečetli na diktafon předložené texty. Jmenovitě to jsou: Daniel Dvořák, Lukáš Krupička, Petr Šindelovský, Radek Navrátil, Pavla Vojtová, Aneta Leitnerová, Josef Spudil, Ludmila Spudilová, Petr Lukeš, Marta Jakubíčková, Terezie Košťálová a Martina Pavlíková.

Děkuji Anně Domanské za doporučení k tisku.

Obsah:	
1 Úvod.	7
2. Metodologie a teorie	8
2.0.1 Termíny, klíčová slova	
2.0.1.1–3	
2.0.1.4–8	9
2.0.1.9	10
2.0.2 Fonetický přepis užitý v této práci	
2.1 Prozaický rytmus	
2.1.1 Koncepce rytmických stop	
2.1.2 Koncepce metrických řad	12
2.1.3 Klauzulová koncepce	
2.1.4 Koncepce metrických responzí	
2.1.5 Koncepce variační	13
2.1.6 Koncepce promluvových úseků	
2.1.7 Koncepce v této práci	14
3 Vlivy na členění promluvových úseků	15
3.1 Lexikon	
3.1.1 Expresiva	16
3.1.2 Spojky (a spojovací výrazy)	17
3.2 Mikroprozodie	22
3.2.1 Vliv pobočné slabiky	
3.2.1.1	22
3.2.1.2	23
3.2.1.3	24
3.2.2 Druhý případ pobočné slabiky	25
3.3 Syntax	
3.3.1 Spojení těsné	
3.3.1.1 <i>substantivum a atribut</i>	26
3.3.1.2 <i>predikát a objekt</i>	
3.3.1.3 <i>modální sloveso a infinitiv</i>	27
3.3.2 Rozměr věty	28
3.3.2.1	
3.3.2.2	
3.3.2.3	29
3.3.3 Přísudek na konci výpovědi	
3.3.3.1	
3.3.3.2	30
3.3.4 Vsuvky, přístavky etc.	
3.3.4.1	31
3.3.4.2	
3.3.4.3	32
3.3.4.4	33
3.4 Shrnutí kapitoly	34
4 Fonetické a fonologické projevy na hranicích promluvových úseků	
4.1 Úvod k problematice	
4.1.1 Sporná místa	35

4.2 Síla hlasu	36
4.3 Melodie	37
4.3.1 Melodie na konci promluvvých úseků	38
4.3.2 Závažnost pro členění	
4.4 Pauza	40
4.5 Mluvní tempo	41
5 Rytmus v konkrétních textech	
5.1 Ve prospěch koncepce melodických responzí	
5.1.1 Začátky promluvvých úseků	42
5.1.2 Středy promluvvých úseků	43
5.1.3 Konce promluvvých úseků	
5.2 Ve prospěch klauzulové koncepce	
5.2.0.1	44
5.2.0.2	
5.2.0.3	
5.2.0.4	
5.2.0.4.1	45
5.3 Koncepce promluvvých úseků	46
5.3.1 Jak změřit délku naší rytmické jednotky?	
5.3.1.1	
5.3.1.2	
5.3.1.3	47
5.3.1.4	
5.3.2 Uplatnění zvolené metody, rytmus Vančurova textu	48
5.3.2.1	
5.3.2.1.10 <i>druhé měření</i>	49
5.3.2.1.11	
5.3.2.1.12	50
5.3.2.1.13	
5.3.3 Jiné dílčí závěry	
5.4 Durychova koncepce	51
5.4.1 Aplikace na Erbenův text	
5.5 Ještě dva texty pro srovnání	52
5.5.1 Saturnin	
5.5.1.1	
5.5.1.2	54
5.5.1.3	
5.5.2 Yetti	55
5.5.2.1	
5.5.3 Dílčí závěry	56
6 Závěr	57
6.1	
6.2	
6.3	
Anotace	59
Zdroje	61

Přílohy	62
Text 1 (<i>Vančura</i>)	64
Text 2 (<i>Jirotka</i>)	65
Text 3 (<i>Yetti</i>)	66
Text 4 (<i>Erben</i>)	66

1 Úvod: Tato bakalářská práce zkoumá zacházení s rytmem v próze. Vychází přitom ze základu studie Zdeny Palkové *Rytmická výstavba prozaického textu* (Palková, 1974) a pohlíží na prozaický rytmus jako na rytmus tvořený promluhovými úseky. Snaží se zároveň zmapovat co možná nejširší oblast vnitrotextových důvodů k rytmickému čtení i ke konkrétnímu úsekovému členění textu (kap. 3). Zaměřujeme se však především na rytmus z hlediska délky promluvového úseku, ne tolik již z hlediska ostatních zvukových kvalit, jako jsou různé aspekty intonace. Abychom si své výsledky obhájili, zaměřujeme se navíc v kap. 4 na to, jak co nejkonkrétněji a co nejobjektivněji pojmut promluvový úsek a jak identifikovat jeho hranice. V 5. kap. jsou nakonec poznatky předešlých kapitol aplikovány na některé texty¹ s účelem zjistit, jestli text odpovídá pravidelnému členění na promluvové úseky, aby mohl být považován za rytmický v užším slova smyslu (k rytmu v užším a širším slova smyslu viz 2.0.1, srov. Zich, 1920, str. 65).

¹ text Vančurových Polí orných a válečných (Vančura, 1966), Jirotkova Saturnina (Jirotko, 1990), Erbenovy Zlatovlásky (Erben, 1989) a článku z časopisu 21. století nahraného v rádiu a dostupného na mluveném korpusu: On-line na adrese <<http://monolog.dialogy.org>> [cit. 31. 10. 2019]

2. Metodologie a teorie

2.0.1 Termíny, klíčová slova

V této práci operujeme s následujícími pojmy (pojmy jsou abecedně seřazeny pro přehlednost; níže jsou vysvětleny, jak je v této práci chápeme):

- F0
- intonace
- koda (viz slabika)
- melodie
- mluvní takt
- pauza
- praetura (viz slabika)
- promluva
- promluvový úsek
- rytmus
- slabika, praetura, onset, levý svah slabiky, koda, pravý svah slabiky

2.0.1.1 Zaužívaná značka F0, označuje základní frekvenci hlasu, přičemž 0 zde ne vždy označuje nejnižší frekvenci, nýbrž základní a nejsilnější frekvenci, od níž se odvozují ostatní harmonické, a tedy i formanty. Někdy bývá také zapisována jako F_0 („o“ jako oscilace hlasivek), jelikož F0 může budít onen mylný dojem, že o nejnižší frekvenci jde. Zkratka ovšem není zatím obecně akceptována, proto zůstáváme u F0.²

2.0.1.2 Intonace je zde chápána jako komplexní zvuková charakteristika intonačních jednotek tvořená melodií, dynamickou silou hlasu a ténbrem (srov. Palková, 1994, 5.412, str. 161).

2.0.1.3 Mluvní takt, též zvaný přízvukový takt či fonetické slovo, je tvořen slabikami a rozměrem zhruba odpovídá lexikálnímu slovu. Zahrnuje však i klitika (předklonky – proklitika, příklonky – enklitika), kterými se mohou stát i jednoslabičná autosémantická slova, zpravidla však jednoslabičná synsémantika. Mluvní takt je jednotka vázaná k jednomu slovnímu přízvuku (srov. Krčmová, 2010, 6.3.5, str. 85), ačkoli může nést i tzv. sekundární přízvuk nebo může přízvuk úplně postrádat – v takovém případě je pak

² Pojetí zkratky F_0 jsme si vymezili na základě návštěv semináře Hlas, řeč, sluch, vedeného RNDr. Janem Švecem, Ph.D. et Ph.D. Část těchto přednášek je dostupná na internetových stránkách <https://sites.google.com/site/jangsvvec/vyuka-hlas-rec-sluch-2017>

pocitován jako jednotka díky svému vztahu k lexikálnímu slovu, které zůstává pevně vyděleno ve vědomí mluvčího i posluchače i tehdy, kdy se zvuková prominence přízvučné slabiky ztrácí. Zde konstatujeme fonologický přízvuk, jehož fonetická realizace je pouze fakultativní (srov. Duběda, 2005, 10.1, str. 142).

2.0.1.4 Melodie je průběh základního tónu F0, je tedy tvořena jedinou (základní) harmonickou složkou řeči (srov. Palková, 2013, str. 87).

2.0.1.5 Pauzou nazýváme místo, v němž je proud řeči přerušen. Při snaze určit si přesněji projevy meziúsekové hranice jsme dospěli k závěru, že pauza sama o sobě, pokud není dlouhá (například pokud je i posluchači zřetelná, že jde o pouze fyziologickou a ne logickou pauzu), nemusí nutně znamenat hranici p. úseku a posluchač ji identifikuje jen jako jakési odsazení či přerušení proudu řeči bez významu, který by zasahoval do logické struktury promluvy. K pauze více v kapitole 4.

2.0.1.6 Promluva je skupina výpovědí (nejméně jedné výpovědi), které realizuje jeden mluvčí v jednom kontextu. „[J]e celek řeči mezi dvěma absolutními pauzami. Z mimozvukových prostředků ji sjednocuje tematická soudržnost obsahu i formy (koherence a kohéznost) a jediný mluvčí“ (Krčmová, 2010, 6.3.1, str. 84).

2.0.1.7 Základní intonační jednotkou je promluvový úsek, nejmenší jednotka souvislé řeči, která má jednotnou intonaci (má mít jedno intonační jádro zpr. na konci [srov. Palková, 1974, 2.20, str. 30]) a je od ostatních oddělena potenciální pauzou; v systému stojí mezi mluvním taktem a výpovědí. Zpravidla sestává z více mluvních taktů, ale není výjimkou, že se skládá z jediného mluvního taktu, třeba i složeného jediným fonémem; v produkci řeči je značně subjektivní, obecně se uvažuje o jakési významové blízkosti či návaznosti slov zahrnutých do jednoho promluvového úseku, ale naše zkušenosti z výzkumu ukazují, že v tomto ohledu nejde ani o tendenci.

2.0.1.8 Rytmus v této práci chápeme – stejně jako v jiných pracích, věnujících se tomuto tématu – ve dvojím smyslu. 1) V širším smyslu jde o jakékoli střídání intonačních center a periferií, přízvukovaných a nepřízvukovaných jednotek; takový rytmus má jakákoli promluva lidské řeči. 2) Pro to, aby mohl vzniknout dojem rytmu, a tedy rytmus v užším smyslu slova, je třeba, aby byla jednak splněna podmínka postačující k rytmu v širším slova smyslu, tedy „že se v proudu řeči střídají její výraznější a méně výrazné elementy“ (Palková, 1974, 1.31, str. 15) a že je mezi jednotkami rytmu určitá podobnost (srov. tamtéž).

2.0.1.9 Slabiku chápeme tradičně jako základní jednotku souvislé řeči, tvořenou v každém případě slabičným jádrem/vrcholem (obvykle vokálem, popř. slabikotvornými konsonanty [m, n, r, l], výjimečně i [j]) a obvykle k němu ještě tzv. levým (praeturou/onsetem) a pravým (kodou) svahem slabiky, které jsou tvořeny vždy konsonantem. Pokud je slabičným vrcholem slabikotvorný konsonant, je nutno dodat ještě to, že levý a pravý svah této slabiky tvoří konsonanty s menší sonoritou (srov. např. Palková, 1994, 5.2, str. 152; Krčmová, 2010, 6.3.6.2, str. 87).

2.0.2 Fonetický přepis užitý v této práci: V této práci jsme při zápisu rozčleněného textu obvykle užíli český pravopis, jelikož je snadno čitelný a hned ze začátku srozumitelný. Pouze tehdy, když se nám zdálo vhodnější mluvit skutečně o zvukových jednotkách, jsme užíli fonologický přepis, a pokud jsme mluvili o konkrétních zvukových kvalitách, užíli jsme české fonetické transkripce, tedy nejbližší možnou formu k českému pravopisu, která zachovává konkrétní vztah ke zvukové podobě v konkrétní realizaci. K tomu jsme kvůli zjištění v bodě 3.2.1.1 přidali značku [ç] podle označení IPA (srov. např. Krčmová, 2010, str. 22; Duběda, 2005, str. 10), která označuje neznělou palatální frikativu.

2.1 Prozaický rytmus

Níže podáváme stručný přehled předešlých koncepcí prozaického rytmu, které Palková shrnuje ve své práci (Palková, 1974). Většina z nich je prakticky neaplikovatelná na prozaické texty, jejich tvůrci obvykle na jejich základě došli k závěru, že v próze se obecně rytmus neuplatňuje. Jelikož však často intuitivně rytmus v některých prózách pociťujeme, přichází Palková s koncepcí promluvočných úseků (vizte zde bod 2.1.7).

2.1.1 Koncepce rytmických stop: Tato koncepce odpovídá pojetí rytmu, jak ho známe z poezie. Zakládá se na počtu slabik v metrické stopě (která se blíží mluvnímu taktu) a na společném metru pro všechny následující stopy. Tato koncepce je běžně využitelná pro rytmizovanou prózu, kde za sebou následují třeba daktylské nebo trochejské stopy / mluvní takty (srov. Palková, 1974, 1.131 a), str. 9). Vzhledem k tomu, že rytmizovaná próza je velmi specifický žánr na pomezí prózy a poezie, více než jiný prozaický text se liší od běžného jazyka, a tedy ho necháváme zcela stranou pro jiné výzkumy.

Podle studie O. Zicha (Zich, 1920) se sice může zdát, že i běžná česká próza má tendenci k rytmičnosti v trochejské stopě, ale proti tomu se musíme ohradit. 1) V jeho

studii na materiálu Nerudových, Hálkových a dalších prozaických textů vlastně zjišťujeme pouze to, že česká slova / mluvní takty jsou nejčastěji dvouslabičná, a navíc 2) nalezených trochejských stop vůči daktylským stopám je více jen v poměru dvou třetin ku jedné třetině textu, tedy pro rytmus v užším slova smyslu to nemá valného významu, jak ostatně Zich zpočátku předesílá. Tedy brát jeho studii jako studii rytmu v užším slova smyslu (pravidelné opakování) by bylo desinterpretací. Sám Zich s rytmem v užším slova smyslu v próze nepočítá.

Při aplikaci na prozaický text se obvykle rychle ukáže mylnost této koncepce: Vyberáme text Vančurových Polí orných a válečných, který nám po zvukové stránce připadá rytmický, a navíc se výstavbou velmi podobá Markétě Lazarové, jejíž dojem rytmičnosti Palková již dokázala četnými citacemi dobových recenzentů (Palková 1974).

Vezmeme-li např. první větu z Vančurových Polí, podle této rytmické koncepce bychom měli dostat přinejmenším převahu nějaké rytmické stopy: „Země, jež sotva pokrývá porfyr, rulu a svor v končinách střední Vltavy, nehluboká ornice a špetka jílu na západních svazích pahorkatiny nepojmenované, dno všednosti, podlaha bídy, daleko není tak nicotná, aby z ní nevzešly lesy“ (Vančura, 1966, str. 7). Aby výsledek byl objektivnější, použijeme vedle toho ještě větu o několik řádků níže: „Pod ranami a šviháním nebouřila se bolest, noví příchozí stali se podruhy a nebylo jich více“ (tamtéž). Nejenže tu nelze nalézt žádnou převažující stopu jako v poezii, navíc jsou zde i místa, která nelze jasně rozdělit a přiřadit k nějaké stopě: *ornice a špetka (jílu)* – bez násilného zacházení s jazykem nemůžeme proklitikon *a* zařadit k předchozímu taktu; pokud bychom je chtěli nechat v jednom taktu /(*a*) špetka/ objevila by se nám zde navíc další (v češtině neobvyklá) stopa; *nebouřila se bolest* – z přirozeného čtení vyplývá, že *se* je zde enklitikon; z hlediska metriky by však bylo jediné možné řešení (které by *se* zachovávalo jako enklitikon) rozdělit úsek na *nebouři-lase-bolest*, což je stejně nepřirozené, jako kdybychom *se* chápali jako proklitikon; poslední příklad (pokud nepočítáme jedinou jambickou stopu v uvedených úryvcích *a svor*) *podruhy a nebylo jich* by sice bylo možné řešit přiřazením proklitického *a* k taktu *podruhy* a učinit z něj tedy dvě trochejské stopy, ale opět bychom jednali proti přirozenému čtení věty. Při dalším zkoumání jsme navíc v tomto místě před *a* identifikovali vysokou shodu v úsekovém členění, a tedy i podle reálných nahrávek zkušených i nezkušených čtenářů konstatujeme jistotu, že *a* zde k předchozímu taktu přidělit nelze – ostatně by to bylo ortoepicky nesprávné.

2.1.2 Koncepce metrických řad: Od koncepce rytmických stop se koncepce metrických řad liší tím, že si klade o požadavek více, a to, aby byl stejný počet metrických stop v řadě, která ve vědomí posluchače budí dojem verše a která se pak celá v textu opakuje právě jako stejně dlouhý verš v básni (srov. Palková, 1974, 1.131 b), str. 10).

2.1.3 Klauzulová koncepce: Jedná se o texty, jejichž rytmus se omezuje na začátky, a především konce promluвовých úseků, v nichž se vytvářejí často se opakující stopy, tzv. klauzule. „Hledá se pravidelnost alespoň dílčí, příbuznost rytmického schématu v určitém přesně stanoveném postavení, na uplatnění rytmického schématu v celém průběhu textu se rezignuje“ (Palková, 1974, 1.132, str. 10). Jelikož se klade požadavek metrického schématu, byť pouze v určitém místě, i tuto koncepci ponecháváme stranou, jelikož metrické schéma vyžaduje vždy odlišnou výstavbu textu, která próze vlastní není. Níže se však ke klauzulové koncepci vyjadřujeme, že by se dala brát v úvahu při určitém přepracování (vizte zde bod 2.1.7 a kap. 5).

2.1.4 Koncepce metrických responzí: Základem této koncepce je myšlenka, že rytmus vzniká opakováním rytmické skupiny, ne pouze v jedné řadě. Vytvářejí se (podobně jako v koncepci metrických řad) jakési obdoby verše, v nichž však nemusí být jedno jediné metrické schéma. Palková však dle F. Novotného (odkazuje na Novotného práci *Eurhythmie řecké a latinské prózy*) tuto koncepci odmítá, jelikož rozčlenit text „na části, které by si navzájem svou rytmickou stavbou odpovídaly, je obvykle nemožné bez násilného zacházení s jeho významovou, event. syntaktickou stavbou“ (Palková, 1974, 1.133, str. 11). Z těchto důvodů se dále nebudeme úže zabývat ani koncepcí metrických responzí.

2.1.5 Koncepce rytmických vzorců: Tuto koncepci představuje dílo Jaroslava Durycha *Rytmus České prózy*. Částečně se shoduje s koncepcí metrických responzí, jelikož rytmus je založen na jednotce, které Durych říká vzorec a kterou vymezuje vůči rytmické řadě (srov. Durych, 1992, str. 25). Durych svůj pojem rytmu celý zakládá na rytmu Erbenových pohádek a popisuje dva základní druhy vzorců: Statický a dynamický. Statický obsahuje jeden daktyl. Jinak je tvořen samými trocheji, popř. odvozenými stopami různým rozšiřováním/zkracováním v rámci základních čtyř statických vzorců, přičemž hlavním statickým vzorcem je sekvence trochej-daktyl-trochej (srov. Durych, 1992, str. 26). Dynamické vzorce pak obsahují buď jeden daktyl v krajní poloze (např. daktyl-trochej-trochej) nebo více daktylů, přesněji řečeno dva až tři daktyly (např.

daktyl-trochej-daktyl; srov. tamtéž, str. 52–53), jelikož 4 a více daktylů je již řada (tamtéž, str. 68). Jak přesně Durych tento rytmus chápe je však nejasné: Mluví o Erbenových pohádkách jako o rytmicky dokonalých textech (kde by jen v několika místech stačilo lehce upravit slovosled, aby byl text bez chyby [srov. tamtéž, str. 5–6]), a přece tomu navzdory obsahuje jeho koncepce několik desítek různě variovaných vzorců a řad, stopy ve vzorci se mohou prodlužovat (daktyl můžeme prodloužit na pět slabik, trochej na 4 slabiky [srov. tamtéž, str. 60]), a vyjadřuje se, že vzorce se nesmí opakovat (tamtéž, str. 25) a že se věty nesmí podobat veršům (tamtéž, str. 5). Zřejmě však zcela nerezignuje na jakýkoli rytmus, už jen proto, že opakovaně za rytmický vzor klade Erbenovo dílo, a také proto, že zřejmě spatřuje rytmickou dokonalost v krátkosti vzorců: „Čím kratší a úspornější je vzorec, tím spolehlivějším je ukazatelem toho, že cíl umění je už na dosah ruky“ (tamtéž, str. 51). Jakkoli nesrozumitelné tedy jeho pojetí je, pokusíme se jím také krátce zabývat.

2.1.6 Koncepce variační: Jen pro úplnost zde zmiňujeme i tuto koncepci, přestože v češtině splývá s koncepcí rytmických stop. Liší se od ní tím, že nebere v potaz rozmístění metrických stop a lexikálních jednotek, nýbrž pravidelné rozmístění přízvuků. Tím, že čeština má stálý přízvuk na první slabice slova, se až na výjimky od koncepce rytmických stop neodlišuje (srov. Palková, 1974, 1.134, str. 11).

Dodejme ještě k této i ke koncepci rytmických stop toto: Ačkoli při pomalejší mluvě a (především profesionální) četbě akcent (realizovaný přízvuk) snadno identifikujeme, je jeho obligatornost v češtině částečně zpochybněna, a tedy nelze se o něj opřít jako o jednoznačný příznak mluvního taktu (srov. Duběda 2005, 10.1, str. 142). Palková při svém výzkumu na posluchačích také zjišťuje, že zdaleka není jednotné, jak vnímáme mluvní takty, a o svém zjištění píše: „Podíl míst v textu, na nichž nebylo dosaženo shody v hodnocení při lineární segmentaci, tvoří v případě taktů přibližně třetinu, v případě promluvových úseků dokonce jen čtvrtinu z celkového počtu případů“ (Palková, 1974, 2.13, str. 26), což ještě výrazněji podporuje promluvový úsek jako základ rytmu v próze (více vizte následující).

2.1.7 Koncepce promluvových úseků: Z. Palková (Palková, 1974, 1.332, str. 18–19) přichází s jednotkou rytmu, která je lépe opřena o jednotku zvukovou, nepochybně vnímanou i neznalým posluchačem, a která se má stát stavebním kamenem v prozaickém rytmu. Tou je promluvový úsek. Jelikož však rytmu v oblasti prózy není

užíváno vědomě a záměrně, hledá Palková alespoň minimální prostředky organizace, které jsou potřebné k tomu, aby vznikl dojem rytmu, Palková píše subjektivní rytmus (srov. Palková 1974, 1.22, str. 13–14). Zdá se nám, že to v zásadě vylučuje rytmus v užším slova smyslu, popř. že to umožňuje pouze přibližný dojem rytmu, jelikož „[n]ejde o požadavek izochronie, nýbrž jen o zachování úrovně složitosti, na níž posluchač jednotku hodnotí“ (Palková, 1974, 1.34, str. 20). Minimální prostředky organizace pak Palková nachází v tom, že se v textu vůbec nachází členění na promluvové úseky (srov. tamtéž, 1.332, str. 19).³

Palková ve své starší práci ([Palková, 1963, str. 230] v článku pro Slovo a slovesnost, nazvaném K rytmu v české próze) vyslovuje tezi, že aby text mohl být považován za rytmický, musí rytmus jasně vycházet z textu samého, což lze ověřit tím, že v úsekovém členění panuje mezi více čtenáři přesvědčivá shoda. Jelikož se nám však nepodařilo získat více zkušených čtenářů, nemůžeme tuto tezi vyzkoušet na svém zkoumaném textu. Částečný úspěch však spatřujeme v tom, že i mezi našimi nezkušenými čtenáři byla v rytmu čtení (v některých místech) shoda překvapivě vysoká.⁴

2.1.8 Koncepce v této práci: Po přečtení Rytmické výstavby prozaického textu (Palková, 1974) se autor této práce cítí spíše přesvědčen, že nejschůdnější cestou je koncepce promluvových úseků, takže se následovně budeme věnovat především jí, jak bylo popsáno v bodě 2.1.6. Navíc k tomu se pokusíme ověřit, zdali není možné uvažovat o určité izochronii prozaického rytmu, čili o stejné délce promluvových úseků (této otázce se poměrně podrobně věnujeme v bodech 5.3.1.4–5.3.2.1.14). A některé ostatní koncepce nenecháme zcela opomenuty. Především klauzulová koncepce a koncepce metrických responzí se nám zdají po určitém přepracování přijatelné. Pokud změním původní podmínku, že se musí jednat o takty (jako základní jednotku rytmu), a přijmeme za jednotku rytmu právě promluvový úsek, jakožto základní souvislou a z obou stran ohraničenou jednotku mluvené řeči, nemusí být tyto dvě koncepce tak zbytečné, jak se na první pohled zdá. Klauzulová koncepce ani v takovém případě sice nevytváří opakování po stejné době, ale alespoň vždy ve stejném místě textu. Tím text rytmizuje

³ Zde není Palková dost dobře srozumitelná, jelikož promluvový úsek se nachází v každém mluveném projevu. Patrně tím myslí to, že text podmiňuje členění na p. úseky kratší než výpověď či věta, tedy to, že mluvený text je rozčleněn více než pouze „od čárky k čárce, od tečky k tečce“.

⁴ K otázce, zda jsou výsledky na základě nezkušených čtenářů směrodatné, se vracíme opakovaně v průběhu práce, a přestože uznáváme, že částečně oslabují jistotu našich výsledků, domníváme se, že i tak vedou naše uvažování správným směrem.

alespoň ve struktuře výpovědi. Nutné přepracování vidíme tedy v tom, že se opakují ne fonetická slova na koncích promluvových úseků, nýbrž promluvové úseky na koncích výpovědí, popř. na koncích vět. Přínos metrických responzí pro prozaický rytmus spatřujeme především v oné myšlence opakovaného schématu. Ovšem opět nemáme na mysli opakování skupiny mluvnických taktů, a dokonce ani skupiny promluvových úseků, nýbrž pravidelné melodické schéma v každém promluvovém úseku, čili jakousi koncepci melodických responzí (k tomu vizte 4.3)

3. Vlivy na členění promluvových úseků

3.1 Lexikon:⁵ K otázce, jak přistupovat ke vlivu samotného lexika na členění promluvových úseků, lze přistupovat z více úhlů, zvláště proto, že doposud není příliš komplexně zpracována. My se v této kapitole pokusíme zaměřit na slovní expresivitu, která působí jako motivace k vytvoření meziúsekového předělu.

„Při popisu čtené řeči vystupuje tato otázka dvakrát. Poprvé z hlediska autora textu, tj. když sledujeme uskutečnění nebo pominutí specifikace v textu samém, podruhé z hlediska interpreta, který může v nejednoznačných nebo indiferentních případech doplnit zvukovou formu specifikace“ (Palková, 1974, 3.31, str. 72). My se chceme zaměřit především na realizaci této specifikace interpretem, kterou přímo podmínil text sám.

Palková vyčleňuje dva typy specifikace, dominantní a prostou, či lépe řečeno vyčleňuje z případů specifikace ještě zvláštní dominantní typ (srov. tamtéž, 3.32 a 3.33, oba body str. 74). My prozatím nebudeme dominantní typ vyčleňovat, jelikož chceme především ověřit vliv slovní expresivity na členění (a tedy délku promluvových úseků, netoliko jejich podrobnou stavbu) a neklademe si za cíl kompletně zmapovat všechny způsoby, jak lexikum působí na zvukové kvality textu. Ačkoli Palková se expresivitou nezabývá (spíše se zabývá tím, jakou výraz nabývá vážnost v intonační jednotce díky slovosledu [tamtéž, např. 3.335, str. 79]), zůstáváme právě u expresivity, protože je to nejspíše identifikovatelná forma specifikace výrazu v samotném textu. Zároveň se

⁵ V této kapitole mluvíme o expresivitě. Bylo by snad možné využít všechny tři druhy a zkoumat je postupně [inherentní, adherentní, kontextovou], ovšem z níže zjištěného se nám zdá, že záleží především na síle expresivity, ne již tolik na druhu, a především nás zde zajímá sémantická složka slova, kterou získává svou stavbou nebo kontextem.

soustředíme právě na ty případy, v nichž specifikace zapříčinila rozčlenění textu. Pro úplnost dodáváme, že Palkové pojem specifikace *mění intonaci věty*, což ne vždy znamená, že mění rozčlenění na promluvvé úseky (srov. tamtéž). O tom, jak určujeme meziúsekové hranice, více v kapitole 4.

3.1.1 Expresiva: V hlavním zkoumaném textu⁶ jsme narazili hned na několik možných příkladů na to, jak expresivita ovlivňuje členění řeči: 1) Za slovem „běda“ v textu následovala čárka, nikoli tečka, ale naše profesionální čtenářka instinktivně užila koncového melodému a oddělila tak „běda“ jako samostatnou výpověď ve shodě se svou zkušeností uživatelky jazyka. Také ze všech 11 našich čtenářů (ostatní byli neprofesionální) pouze jeden neužil koncového poklesu hlasem, ale jako samostatný promluvvový úsek výraz „běda“ přečetl. V tomto případě to samozřejmě není tak dobře prokazatelný vliv lexika, jelikož interjekce zpravidla tvoří samostatnou výpověď, ale ne nutně, a tak předpokládáme, že právě fakt, že se jedná o slovo „běda“, je důvodem pro pokles hlasu ve zkoumaném textu. Stejně tak by mohla účinkovat celá řada, ne-li většina citoslovcí a tím se celý tento slovní druh rytmicky specifikuje; pro potvrzení by však bylo třeba provést samostatný podrobný výzkum.

Lze pochopitelně namítnout, že text „běda vám/nám...“ by čtenáři četli jinak, ale upozorňujeme, že zde se jedná o příslovce (popř. substantivum) a o spojení „běda vám/nám“ apod. můžeme uvažovat jako o těsném rozvití členu (vizte 3.3). Ovšem změnou slovního druhu zde expresivita nijak nemizí a nejspíše ani neklesá, a proto počítáme s tím, že hranice p. úseku (a nejspíše i pokles) by v takovém případě následovala na nejbližším možném místě, čili hned za slovem „nám“. Ještě lze uvažovat o větě, která začíná „Běda vám, jestli...“ a kterou by jistě bylo možné přečíst jako jediný promluvvový úsek. I zde si však všimneme, že pokud nechceme číst nepřírozeně, silně odstíníme takt /běda vám/ alespoň v intonaci. Předpokládáme, že toto jsou také případy, které by Palková zařadila do kategorie dominantní formy specifikace – jde o specifikaci výrazu, která má „za následek přiřazení jistého významového hodnocení (...) také ostatním výrazům v téže jednotce“(tamtéž, 3.32, str. 74).

2) V záznamu promluvy „Chlapi tohoto druhu práce jsou hrubí a sprostí, sveřepí, zahálčiví i pracovití až do úpadu“ (Vančura, 1966, str. 8) jsme v některých případech

⁶ Vizte přílohy, Text 1.

identifikovali zřetelný pokles hlasu za slovem „sprostí“, přestože za ostatními adjektivy z výčtu následovala většinou jen pauza. Domníváme se, že toto slovo čtenáři identifikovali jako o mnoho závažnější, než slova ostatní, a proto je takto odděleno jedině. Podporuje to i fakt, že se všichni čtenáři shodli na hranici promluвовého úseku právě zde, ačkoli ne všichni učinili hranici za ostatními členy výčtu špatných vlastností ouhrovských chlapů: „Chlapi¹ tohoto druhu práce² jsou hrubí a sprostí,¹¹ sveřepí,⁸ zahálčiví⁷ i pracovití¹ až do úpadu (tamtéž)“. Ovšem v tomto případě je nutno uvažovat i o jiném důvodu, který je snad i pravděpodobnější, a to, že promluвовý úsek /jsou hrubí a sprostí/ je jediným dostatečně dlouhým promluвовým úsekem (majícím více než jeden takt), za nímž následuje výčet dalších vlastností. Promluвовý úsek /sveřepí/ je proti tomu tvořen jediným taktem, což si žádá zpomalení, a za promluвовým úsekem /zahálčiví/ následuje spojka „i“, která sama je určitou dostatečně srozumitelnou hranicí, čili 4 čtenáři neměli zapotřebí ono „zahálčiví“ a „pracovití až do úpadu“ oddělovat ještě ve zvukové rovině jazyka (vizte 3.1.3). Onen pokles hlasu za slovem „sprostí“ se naší profesionální čtenářky sice netýká, ale nelze namítat, že je způsoben nezkušeností ostatních čtenářů, jelikož nijak nevyznívá nepřírozeně a nenarušuje plynulost věty.

3) Ve výpovědi „Závorou jejího chudáctví je prostor.“ jsme opět našli na části (nikoli zanedbatelné, šlo o 4 čtenáře z 11) nahrávek předěl za taktem [xudáctví]. Skrze přesun od chudoby k chudáctví tak – domníváme se – Vančura zesílil expresivitu výrazu jednak proto, že použil méně frekventované slovo, a jednak proto, že jej více vázal na člověka, totiž na chudáka, a ne pouze na abstraktní pojem chudoby. Proto někteří čtenáři pociťovali toto slovo za důležité a udělali za ním pauzu. Existuje však i alternativní, syntaktické vysvětlení skutečnosti, že hranice promluвовých úseků je právě v tomto místě. O tom vizte bod 3.3 Syntax. Obě dvě vysvětlení jsou o to závažnější, že právě i naše profesionální čtenářka udělala za taktem „chudáctví“ pauzu, a dokonce výrazně poklesla hlasem, podobně jako někteří čtenáři za výše zmíněným taktem „sprostí“ (viz předchozí odstavec).

3.1.2 Spojky (a spojovací výrazy). V předchozím bodě jsme naznačili, že spojky mohou mít svůj vliv na členění textu ve zvukové rovině, jelikož jej člení ve větné skladbě už lexikálně. Posлуhač slyší spojku, což je mu jasnou a srozumitelnou hranicí mezi větnými členy nebo větami, a proto mluvčí nemusí mít potřebu na syntaktické hranice

upozorňovat prozodicky. Předpokládáme, že takovýto vliv mohou mít všechny spojovací výrazy, ale ve svém výzkumu jsme se zaměřili pouze na spojky. Rozdělili jsme je do čtyř kategorií: 1a) jednoslabičné spojky mezi větami, 1b) víceslabičné spojky mezi větami, 2a) jednoslabičné spojky mezi větnými členy a 2b) víceslabičné spojky mezi větnými členy.

V kategoriích 1a a b se ukázalo, že potřeba ukázat na novou větu většinou převládá a úseková hranice je realizována, ovšem i zde vidíme, že spojky tuto potřebu umírňují. Spočítali jsme všechny případy vět posazených juxtaopozičně asyndeticky (bez jakéhokoli spojovacího výrazu) ve Vančurově textu (v naší zkoumané části, vizte přílohy, Text 1). Takovýchto předělů bylo 16, čili při jedenácti čtenářích celkem 176 příležitostí k úsekové hranici. Realizovaných hranic bylo 175 (pochopitelně připouštíme při svém počítání s možností omylu, ale při takto statisticky významném výsledku se neobáváme, že by to mělo valný vliv), řekněme, že s vynecháním jedné výjimky 100 % příležitostí k úsekovému členění bylo realizováno. Pokud ovšem byla mezi větami spojka, výsledek nebyl už tak jednoznačný (vizte níže ad 1a).

V kategoriích 2a a b už byl výsledek mnohem přesvědčivější. Pro srovnání jsme počítali větné členy ve vztahu kongruence či adordinace, které byly v textu za sebou asyndeticky. Takových míst bylo v textu 25, čili 275 příležitostí k učinění úsekového předělu. Realizovaných předělů bylo 268, čili 97,5 %, tedy oproti předělům mezi větami je zřejmé, že při čtení není meziúseková hranice vůbec nutná, ale jak uvidíme níže, spojky potřebu po prozodické hranici ještě velmi snížily.

Ad 1a) Spojení vět jednoslabičnou spojkou (ostatní spojovací výrazy jsme zanedbali, předpokládáme, že by se chovaly podobně) bylo 38, čili při jedenácti čtenářích bylo 418 možných realizací meziúsekových hranic. Realizováno bylo rovných 390, což je sice stále hodně, 93,3 %, ale oproti předchozímu takřka stoprocentnímu výsledku poznáváme vliv spojky, která pravděpodobnost ke členění snížila. Pokud vezmeme v úvahu výhradně naši profesionální čtenářku, výsledek by byl velmi podobný: 92,7 %.

Ad 1b) Spojení vět víceslabičnou spojkou bylo pouze 12 (tedy 132 možných předělů), což může oslabit přesvědčivost statistických argumentů. Realizováno bylo 128 úsekových hranic, čili 97 %. V našem textu se objevilo poměrně málo těchto případů, ale usuzujeme, že vyšší (oproti případu 1a) procentuální zastoupení realizované hranice by bylo zachováno i při větším vzorku, jelikož délka spojky hraje pravděpodobně svou roli

také. Před delší spojkou se objeví úseková hranice spíše než před jednoslabičnou. Naše profesionální čtenářka vynechala právě jednu meziúsekovou hranici, čímž nijak zásadně nevybočuje od průměru ostatních čtenářů. (Jednalo se o konec prvního souvětí: „[...] daleko není tak nicotná, aby z ní nevzešly lesy“ [Vančura, 1966, str. 7].⁷)

Ad 2a) Spojení větných členů jednoslabičnou spojkou bylo 40 (vynechali jsme případy, kdy byly spojované členy od sebe odděleny vloženou větou, rozvitým doplňkem, nebo jiným rozvitým členem), tedy 440 možných realizací hranice mezi promluhovými úseky. Realizováno však bylo pouze 174, čili 39,5 %. V několika případech dokonce prozodickou hranici neučinil ani jeden z našich čtenářů. Ani v této kategorii se naše profesionální čtenářka příliš neodlišila. Realizovala jen o trochu víc (41,6 %) hranic před těmito spojkami. Podle rozhovoru, který následoval po nahrávání, víme, že se snažila text hodně členit. Případy, v nichž hranici udělala většina, z nich lze většinou vysvětlit jinými vlivy:

/zahálčiví|^{7/11} i pracovití až do úpadu/ (zde spojka má neběžnou odporovací funkci; profesionální čtenářka toto místo rozčlenila stejně jako většina),

/s umouňenou kníškou|^{9/11} a se zápisem| konali úřat| uprostřet vizáblé smečky/ (domníváme se, že v tomto případě si čtenáři mohli často spojku „a“ vyložit jako spojku mezi větami, uvozující větu „a (...) konali úřad uprostřed vyzáblé smečky,“ ačkoli žádné další verbum finitum ve skutečnosti nepředchází, tedy není žádná další věta, k níž by se mohla tato věta paratakticky vztahovat; je tedy možné to připisovat částečně i nesprávnému nebo nejistému porozumění textu, ovšem vinu neneseme žádná neprofesionalita čtenářů, jelikož naše profesionální čtenářka tuto hranici realizovala také, ačkoliv jsme během nahrávání problematická syntaktická navázání diskutovali),

/jiní muž přicházel| v sout peněš| s xextáňím|^{10/11} a čiňe veliké pohibi/ (zde je zřetelné, že spojka připojuje k větě výrazně dějový člen, byť nejde o novou větu; že jde o výsledek větné transformace ve větný člen, v polovětnou konstrukci, to ovšem zřetelně

⁷ Zdá se nám, že posluchači by spíše vyhovovalo, aby v tomto místě před „aby“ meziúseková hranice byla, z čehož soudíme, že ve statisticky významnějším materiálu by procentuálně takových míst ještě ubylo. Ostatně jiní, méně zkušení čtenáři zde přerušení udělali, čímž potvrzují, že nikdo není zkušený dokonale, a zároveň vyvracejí časté námitky o bezvýznamnosti nezkušeného čtenáře pro akademické využití. Jejich chyby ve čtení jsme navíc spíše spatřovali v intonaci a samotné výslovnosti, a tedy vzhledem k tomu, že se náš výzkum opírá především o délku promluhového úseku, v níž tolik nechybovali, ponecháváme v části výzkumu i výsledky neprofesionálních čtenářů.

pocitují i čtenáři bez odborného jazykového vzdělání, a proto zacházejí s touto spojkou opět jako se spojkou mezi větami, stejně tak i naše profesionální čtenářka),

/měli pruhované kabátce,| hole|^{11/11} a jakési lístky/ (tento případ se nám nejeví až tak srozumitelný, proč se vlastně všichni neprofesionální, zkušenější i profesionální čtenáři shodli na úsekovém dělení; možný výklad je v tom, že jde o rozvitý výraz na konci věty, jež je tendence oddělovat; že jde o poměrně dlouhý výčet – to se nám zdá málo pravděpodobné; nebo že expresivní zabarvení syntagmatu jakési lístky nutí čtenáře vyzdvihnout jej jako samostatnou intonační jednotku; nejpravděpodobnější se nám zdá výklad, že jde o rytmické oddělení rozvitého výrazu na konci věty, v němž mluvčí chápe intonační jádro výpovědi; na to naráží i Palková [Palková, 1974, 3.335, str. 79], ovšem překvapivě konstatuje opačnou tendenci, než jakou jsme pozorovali my),

/povzdychl|^{8/11} a smrkal/ (tento případ jsme zahrnuli mezi spojení větných členů a ne vět, ačkoli obojí možnost – ať už ta, že jde o dvě věty, nebo ta, že jde o několikanásobný větný člen – je spekulativní; obě slovesa mají shodné rozvití, ovšem připadá nám pravděpodobné, že v povědomí mluvčího tento případ platí za dvě věty, nikoli několikanásobný přísudek, jelikož se tato úseková hranice ve statistice podobá spíše úsekové hranici mezi větami; lze ovšem hranici vysvětlit i přísudkem na konci věty, jak dále zkoumáme v bodě 3.3.3; v tomto případě se naše profesionální čtenářka výjimečně odlišila od ostatních a hranici nerealizovala),

/dříve než se naděješ|^{9/11} a snad již zítra| přijdou deště/ (zde vidíme, že promluvový úsek /a snad již zítra/ je vsuvkou, které jsme jinak vynechali; ovšem mezi čtenáři nebyl tento případ pocítován úplně jednoznačně, jelikož z druhé strany byl ohraničen pouze sedmkrát – pokud by si byli všichni čtenáři vědomi, že jde o vsuvku, byla by z obou stran ohraničena ve všech realizacích; zde zřejmě několik čtenářů oddělilo promluvový úsek jako vsuvku a několik dalších přidalo pauzu pouze na první místo, jelikož spojku považovali za spojku mezi větami „než se naděješ“ a „přijdou deště“; tuto verzi by podpořil i fakt, že v textu není „a snad již zítra“ oddělen čárkami; my jsme podle smyslu usoudili, že jde o spojení mezi členy „dříve“ a „(snad již) zítra“, což možná byla chyba; profesionální čtenářka se ke spojení chovala přirozeně jako ke vsuvce a oddělila je z obou stran)

Když tyto sporné případy odstraníme (těchto 6), máme 34 případů spojky mezi větnými členy, tedy 374 příležitostí k realizaci předělu a pouze 120 realizací, což je 32,1

% (u prof. čtenářky 35,5 %) realizovaných předělů mezi promluhovými úseky, a tedy 67,9 % (resp. 64,5 %) případů, kdy je hranice ve vědomí mluvčího dostatečně nahrazena spojkou, což je oproti původním 39,5 % (41,6 % u prof. čtenářky), resp. 60,5 % (u prof. čtenářky 58,4 %) ještě velká změna, která vypovídá, že spojky mohou mezi větnými členy nahradit úsekový předěl docela dobře.

Ad 2b) Spojení větných členů víceslabičnou spojkou byla pouze dvě (dvakrát „nebo“: „jehož jméno je náhoda nebo báseň úřednická“ a „kdyby se byl obrátil k zámku nebo k nízkému hranolu hospody“), proto výsledky nejsou statisticky vážné. Příležitostí k realizaci úsekové hranice bylo využito v 15 případech z 22, tedy v 68,2 % případů. Předpokládáme opět jako u bodu 1b, že vyšší procento úsekových hranic je ovlivněno délkou spojky, ale pro potvrzení by bylo třeba využít text hojný především na spojky různého rozměru, abychom měli statisticky významné výsledky i pro víceslabičné spojky. Profesionální čtenářka v prvním případě hranici učinila, ve druhém ne, resp. ve druhém případě učinila hranici *za* spojkou⁸.

V závěru podkapitoly o spojkách je třeba připomenout, že na úsekovém členění se podílí celá řada faktorů, které někdy působí současně stejným směrem (odporují úsekovému rozčlenění), někdy působí směrem opačným (podporují úsekové rozčlenění). Proto nikdy nelze s jistotou zcela přesně říci, který faktor převažuje. Ovšem viděli jsme zde, že některé výsledky mají nápadné shody u všech čtenářů (třeba to, že asyndeton větných členů a větné členy spojené spojkou se v prvním případě nejspíše rozdělí do dvou p. úseků a ve druhém případě velmi pravděpodobně zůstanou v jednom p. úseku). Proto považujeme za dokázané, že se spojky mohou podílet na členění mluveného textu. Nemůžeme sice vědět, zda by mohlo jít o uvědomovaný faktor užitý autorem k proměně rytmu či oddělení/spojení výrazů (a tedy jako jeden z nástrojů, jak vytvořit prozaický rytmus v užším slova smyslu), ale vidíme, že tak spojky a jejich užití/vynechání mohou sloužit. Hypoteticky vzato, autor, který si je tohoto vědom, může čtenáře vést k určitému úsekovému členění mj. i svým zacházením se spojkami.

3.2 Mikroprozodie: Ve výzkumu vyšších rytmických jednotek je nutno počítat také s jednotkami nižšími, z nichž se skládají. V bodě 3.1 jsme nepřímo počítali s vlivem

⁸ Podle vlastních zkušeností z poslechu více různých textů od této čtenářky potvrzují, že tak odděluje delší úsek, výčet nebo něco, co chce zdůraznit. V tomto textu tyto případy ale nemají statistický význam.

mluvních jednotek (pouze nepřimo, jelikož lexikální jednotka a fonetické slovo nejsou zcela se překrývající pojmy, o tom více třeba ve Fonetice a fonologii [Palková, 1994, 5.32, str. 158], u Zicha [Zich, 1920, str. 67], Krčmové [Krčmová, 2010, 6.3.4, str. 84]) na členění čteného textu.

V tomto bodě se zaměříme na to, jaký vliv má složení slabiky. Už fyziologicky je dáno, že větší skupiny hlásek, obtížnější na vyslovení, vyslovujeme pomaleji, a pokud náleží k více slovům, máme tendenci tato slova od sebe oddělit pauzou, tedy do dvou různých p. úseků. Ve zkoumaných textech bylo více takových míst, ale nejvíce nám pro toto zkoumání posloužilo souvětí: „Může být, že v papírech a v čtení, která pořídili na úřadech, tvá nemoc je zaznamenána a ty snad budeš v suchu, neboť jsou špitály a stavení pro chudé, kde mimo trochu pořádku se nic nedělá“ (Vančura, 1966, str. 9).

3.2.1 Vliv pobočné slabiky: Při bližším pohledu se ukázalo, že komplikovaným místem je část „neboť jsou špitály“, kterou čtenář běžně přečte [neboť sou špitáli], ovšem z ortoepické normy (Hála, 1967, str. 59) známe doporučení v jiné než pomocné funkci sloveso být v pl. prez. vyslovovat i s pobočnou slabikou [jsou]; toto sice dnes už neplatí a z hovoru s herci víme, že se dnes hercům zakazuje toto [j] vyslovovat, ale musíme brát v úvahu stáří Vančurova textu a také především to, že Vančura užívá bohatě archaický jazyk plný přechodníků, infinitivů na -ti, historismů a dalších archaických prvků, a tedy považujeme za pravděpodobné, že kdyby to bylo na autorovi, volil by výslovnost plnou.

Vedle hlásky [ť], která se jednak artikuluje na stejném místě a jednak se v české slovní zásobě vedle [j] nikde nenachází, je pro českého čtenáře složitě sekvenci „neboť jsou špitály“ přečíst nepřetržitě. Pro případný další výzkum by mohlo být zajímavé totéž dát k přečtení Slovákům, kteří [ťj] ve své slovní zásobě mají (např. tieň – *stín*). Tento výzkum ovšem nezahrnujeme, jelikož by bylo nutné nalézt k němu slovenské mluvčí, kteří plynule ovládají češtinu a slovenštinu, a tedy by nemohli přistupovat k Vančurovu textu jako k cizojazyčnému. Navíc by takový výzkum silně vykračoval z tématu naší práce.

3.2.1.1 Vybrali jsme tuto část („[...] neboť jsou špitály [...]“), která je obsažena ve zkoumaném Vančurově textu, a poté, co čtenáři celý text namluvili na diktafon, byli vyzváni, aby znovu přečetli zmíněné souvětí a dali si pozor na výslovnost [jsou].

Zjistili jsme následující: 1) Pro artikulační fonetiku může být zajímavé, že velká část čtenářů i po výzvě k četbě [jsou] (bylo jim přímo řečeno, aby přečetli i [j]) nebyla

takové realizace schopna a vyslovila např. nezřetelně krátké [i], tedy [ʔisou], což jsme shledali obtížně rozlišitelným pro poslechovou analýzu. Jinou možností, jak se někteří čtenáři instinktivně vyhýbali pobočné slabice, byla výslovnost dosazující za [j] překvapivě neznělou palatální frikativu. Tuto frikativu, jakkoli bizarní a nepatřící do českého hláskového aparátu, dále zapisujeme [ç] podle značení pravděpodobně nejbližší hlásky označené v IPA (srov. např. Duběda, 2005, str. 10). Nahrávky tohoto souvětí jsme bohužel neučinili u všech svých jedenácti čtenářů (u jednoho jsme ji vynechali), ale i tak jsou výsledky zajímavé: [j] vyslovilo pouze 5 z 10 čtenářů. Tři z nich pak užíli slabiku [tj̥] a zbývající dva oddělili [t] a [j] hranicí mezi promluvovými úseky. Jedna čtenářka přečetla [ʔisou] a zbývající tři užíli neznělé palatály [ç]. Že to byla výslovnost ne úplně okrajová, o tom svědčí nejen to, že ji užíli tři z deseti čtenářů, ale i to, že čtenářka, u které jsme zkoumanou výpověď nahráli pro nezřetelnost třikrát, tuto hlásku vyslovila v každém případě. Další čtenářka, kterou jsme nahráli dvakrát, poprvé přečetla [ç] a podruhé jakoukoli variantu fonému /j/ úplně vynechala a přečetla jen [sou].

3.2.1.2 Víme, že mluvený text se skládá z promluvy, ty z nižších jednotek až po fonetické slovo, slabiku a hlásku; a také víme, že zpravidla nižší jednotky jsou plně obsaženy v jednotkách vyšších, nerozděleně. Ovšem jak se dočteme u Dubědy (Duběda, 2005, kap. 9, ad 2, str. 132), jsou i výjimky. V kapitole 9. píše poznámku k pobočným slabikám, že v případě, že získají z konce jiného slova (z kody poslední slabiky) svou praeturu (levý svah slabiky), vytvoří plnou slabiku (v češtině neexistují pobočné slabiky, které by měly ještě svou praeturu, jako tomu bylo ve staré češtině, nebo jak je tomu dodnes např. v polštině – např. jednoslabičné „krwi“ [lok. sg. krvi]; pobočné slabiky mimo začátek slova pak v češtině neexistují vůbec, v polštině opět ano – polské slovo *mysl* je jednoslabičné). Novou slabiku na pomezí dvou slov uslyšíme např. v případě spojení „pět lžic“, [ˈpjɛtʲ ˈʒic] (tamtéž).

S tímto vědomím jsme tedy hledali případy, kdy čtenář skutečně vyslovil [jsou]. Na nich jsme zjistili toto:

1) Pokud přečetli „neboť jsou“ bez pauzy, dávali pauzu na nejbližším možném místě, tedy za slovem *špitály* („...neboť jsou špitály | a stavení pro chudé...“; bylo by možné text rozdělit i takto: „neboť jsou | špitály a stavení...“ ovšem zde by se narušilo těsné rozvíjení členu [srov. Palková, 1974, 3.23, str. 63–64]). Tuto pauzu realizovali i tehdy, pokud při prvním čtení (kdy všichni bez rozdílu přečetli [sou]) dávali pauzu až za slovem

„chudé“. Jeden ze tří těchto čtenářů přečetl při výslovnosti bez [j] část textu „neboť jsou špitály a stavení pro chudé“ jako jeden promluvo­vý úsek, při důkladnější výslovnosti jej rozdělil na dva (/neboť jsou špitáli | a staveňi pro xudé/). Jeden čtenář obě čtení přečetl stejně na dva menší promluvo­vé úseky. A poslední sice v obou případech rozdělil text na dva promluvo­vé úseky, avšak v případě důkladnější výslovnosti mezi oba promluvo­vé úseky vložil mnohem zřetelnější pauzu. Množství těchto čtenářů však ve vzorku bylo statisticky neprůkazné a bylo by třeba provést samostatný výzkum zaměřený přímo na tento jev, abychom mohli konstatovat více než pouhou tendenci, která se nám zdá logická a proto správná.

2) Ani při opakovaném poslechu nebylo možné zpočátku jistě rozeznat, zda se hláskou [j] vytváří nová slabika [tj̥] nebo jestli [j] zůstává pobočnou slabikou. Tuto nejistotu ovšem přikládáme faktu (a v následujícím bodě potvrzujeme, že opravdu jde o slabiku), že se [j] jako slabičný vrchol v češtině nevyskytuje, a proto je skutečná slabika [tj̥] českému posluchači nepřirozená a mate ho. I tuto otázku – povýtce překračující rámec našeho zkoumání – bychom doporučili samostatnému výzkumu.

3) Když jsme se ovšem zaměřili na hranici mluvních taktů, ukázalo se, že vyslovením [j] se původní enklitikon [sou] přesouvá. Na první poslech se zdálo, že se z něj stává proklitikon [jsou'špitáli], ale tento názor jsme museli po opakovaném poslechu odmítnout, protože se ukázalo již zřejmé, že ze slov „neboť jsou špitály“ a původních dvou mluvních taktů vznikají tři mluvní takty, umožněné právě onou novou slabikou [tj̥], na které navíc vznikl přízvuk, tedy v intonační jednotce zapsané v textu „neboť jsou špitály“ byla tato tři fonetická slova: ['nebo'tj̥sou'špitáli]. Původní promluvo­vý úsek „...neboť jsou špitály a stavení pro chudé...“ sestávající ze čtyř taktů se tedy rozdělil na dva promluvo­vé úseky, první o třech, druhý o dvou taktech.

4) Ve dvou případech byl vliv důkladné výslovnosti [jsou] na úsekové členění již nesporný, jelikož dva čtenáři vyčlenili do samostatného promluvo­vého úseku samotné [neboť] a vyhnuli se vzniku nové slabiky.

3.2.1.3 Také čtenáři, kteří neuvědoměle nahradili sonoru [j] konsonantem [ç], své druhé čtení většinou rozčlenili více než při běžné výslovnosti. Rozdíly ovšem nebyly tak velké jako v případě nové slabiky [tj̥], z čehož nám vyplývá nijak překvapivý závěr, že čím obtížnější skupiny hlásek, tím členitější text (nová slabika [tj̥] je nepochybně v daném kontextu náročnější na výslovnost než skupina neznělých hlásek [t̥çs]).

3.2.2 Druhý případ pobočné slabiky: Podobný jev jsme pozorovali u souvětí „Peníz mzdy je malý, avšak hospoda je nedaleko a není veliká.“ Jelikož čeština neumožňuje ani v běžné hovorové situaci vypouštět [m] a jelikož oproti sonoře [j] se [m] jako slabikotvorná hláska v našem jazyce vyskytuje, byla zde situace poměrně jasná. Jednak bylo snazší identifikovat [sm_o] (často i [zm_o]) v sousloví „peníz mzdy“ jako novou slabiku, jednak to tak čtenáři ve většině případů instinktivně přečetli. Pokud jde o vliv na členění textu, ve třech případech se čtenáři vyhnuli utvoření nové slabiky tím, že vložili pauzu mezi „peníz“ a „mzdu“; dle našeho pojetí však hranici promluvových úseků neužili všichni; jeden z těchto tří pouze přerušil plynulost jediné základní intonační jednotky (k našim požadavkům na hranice promluvových úseků vizte kap. 4.). Jinak se všichni (11 čtenářů z 11) shodli na pauze za první větou souvětí, a to i přes to, že někteří ze čtenářů místy nedbali ani na čárky a pauzu by v tomto případě udělat nemuseli. Dva čtenáři odsadili komplikovanou skupinu ještě hranicí p. úseku za slovem „mzdy“, přičemž to byli jiní než ti, kteří přerušili proud řeči mezi „peníz“ a „mzdy“.

Mimo to předpokládáme ještě větší délku oné pauzy za první větou, která by mohla být způsobena komplikovanou a trochu matoucí slabikou na hranici slov. Je to však pouze předpoklad. Bylo by třeba jej ověřit např. výměnou slovního tvaru „mzdy“ za tvar slova „platu“. Ten je ovšem sám od sebe dvouslabičný, čili možná ani výsledky tohoto výzkumu by nemusely být úplně vypovídající, což je jeden z důvodů, proč tento dílčí výzkum nezahrnujeme do své práce.

3.3 Syntax: Na studii Palkové je znát, že syntax nemá na členění promluvy jednoznačný vliv, jak by člověk očekával (je málo vazeb, které jednoznačně podmiňují přítomnost nebo nepřítomnost meziúsekového předělu, [srov. Palková, 1974, 3.21, str. 61]), kromě toho, že čtenář přirozeně dělá pauzy mezi větami v souvětí a do jisté míry se řídí čárkami. Palková však odhaluje např. určité tendence oddělovat rozvitější větné členy, zvláště pak pokud stojí na konci promluvy (tamtéž).

3.3.1 Spojení těsné: Palková také nalézá několik druhů syntagmat, která takřka nelze rozdělit do dvou promluvových úseků. Tyto případy nazývá *spojení těsné*, popř. *těsné rozvití členu* (Palková, 1974, kap. 3.23, str. 63). Jde především o dvojice substantivum – atribut (jenž toto substantivum rozvíjí a jenž není dále rozvitý), predikát – objekt (v akuzativu a instrumentálu, dále nerozvitý) a modální sloveso – infinitiv (dále nerozvitý).

Pochopitelně se jedná o případy, v nichž členy těsného spojení stojí bezprostředně vedle sebe. U ostatních zkoumaných syntagmat Palková našla větší či menší fakultativnost toho, že slova zůstanou v těsném spojení (srov. Palková, 1974, tabulka 6-1, str. 65).

3.3.1.1 Substantivum – atribut. (Pro usnadnění tohoto pouze vedlejšího výzkumu jsme užili pouze nahrávky čtyř čtenářů. Považujeme ovšem za vhodné se někdy v budoucnu zabývat výhradně touto úzkou tematikou a věnovat se jí podrobně na širším materiálu, abychom své výsledky ověřili.) Zaměřili jsme se tedy na tato spojení ve zkoumaném Vančurově textu⁹ a u prvních čtyř čtenářů jsme zpracovali 122 přívlastkových spojení (zahrnuli jsme i případy atributů vázících se např. na číslovku; důležité pro nás bylo, aby se řídicí člen syntagmatu svou syntaktickou funkcí shodoval s funkcí substantiv) a z nich jsme i u těchto nezkušených čtenářů našli 119 těsných spojení bez pauzy.

Spojení, která těsnému rozvití členu odporovala a byla oddělena pauzou, byla tato: „pahorkatiny nepojmenované“ (u jednoho čtenáře, nepochybně se jednalo o omyl při čtení, jak vysvětlujeme i v bodě 3.3.2), „pěstoun nalezcův“ (u jednoho čtenáře, předpokládáme, že šlo o přehnanou snahu vyslovit vedle sebe dvě hlásky [n]¹⁰) a „peníz mzdy“ (opět u jednoho čtenáře, kde se stejně jako v předchozím případě jednalo o vliv mikroprozodie, čtenář se nejspíš intuitivně snažil vyhnout setření hranice mezi slovy [ˈpeɲiˈzm̩zdi], vizte též 3.2.2).

3.3.1.2 V případě syntagmatu predikát-objekt, v němž mezi oběma členy nestál žádný jiný větný člen, jsme našli pouze 19 případů. Vančurův text sice obsahuje více objektů, ale ty jsou vázány na doplňky (na přechodníky) a jiné větné členy, nebo jsou vázány sice na predikát, ale dělí je od něj jiný větný člen. V 17 případech z 19 se potvrdil Palkové předpoklad, že jde o těsné rozvití členu. Zbývající dva případy lze vykládat různě a nemusí nutně tento předpoklad vyvracet.

Ve větě „(...) nerodí než voláky, pohůnky a vozky (...)“ (Vančura 1966, str. 8), se v jednom případě ze čtyř objevil předěl mezi promluvovými úseky (a podle poslechu je jasné, že takovýto předěl je přirozený a přijatelný), který odděluje predikát „nerodí“ od objektu „voláky“. Mezi nimi není žádný další větný člen, ovšem Palková se nijak nevyjadřuje k tomu, zda v těsném rozvití členu nemůže svou roli sehrát i pouhá spojka.

⁹ V příloze Text 1.

¹⁰ Bylo by snad vhodnější mluvit zde pouze o pauze a nikoli o hranici promluvových úseků, jak umožňuje naše pojetí (vizte kap. 4).

Zdá se, že ano. (Zajímavé je, že zde má spojka vliv přesně opačný, než jaký jsme zkoumali v bodě 3.1.3. Bylo by vhodné se někdy v budoucnu zabývat výhradně touto otázkou dopodrobna.) Zmnožení pozice objektu by snad mohlo hrát roli, v tomto případě však víme, že hlavní podíl na zmíněném členění má právě „než“, což potvrzuje i přirozené vyznění, když si zkusíme vyslovit větu: „(...) nerodí| než voláky.“ Oproti tomu zní shodné členění velmi nepřirozeně, pokud spojku „než“ vynecháme: „*(...) nerodí| voláky,“ a to ani tehdy, pokud užijeme vícečetný předmět: „(...) nerodí| voláky a pohůnky.“ Tento poslední případ může nastat jedině v případě, pokud chceme zvláště zdůraznit přísudek „nerodí“, což je ale již případ vyžadující jiný kontext (např. museli bychom se před tím již dohadovat, zda voláky a pohůnky rodí nebo nerodí, a i zde by bylo dle aktuálního větného členění vhodnější užít sloveso na konci, tedy do rématu výpovědi).

Ve druhém případě narušení těsného spojení oddělovala predikát od objektu vytýkácí částice „ani“, která sice opět nezasahuje do větné struktury, ale výrazně modifikuje význam. Jednalo se o tento případ: „(...) nebyl by viděl| ani věci tak blízkých (...).“ Soudíme tedy, že pro úsekové členění jsou významná i slova mimo větnou strukturu, ať už upravují vztahy mezi větami, nebo blíže upravují význam některých větných členů. Opět se zde na závěr hodí doporučit podrobný výzkum toho, jak ovlivňují členění prepozice, konjunkce a částice, a zda existují případy, které vylučují jejich vliv na členění, jak jsme jej viděli v uvedených dvou případech „než“ a „ani“.

3.3.1.3 Posledním případem, v němž průzkum Palkové potvrdil těsné rozvití členu, bylo syntagma modální sloveso s infinitivem. Ve vybrané části Vančurova textu jsme však našli pouze dva případy dále nerozvitých spojení modálního slovesa a infinitivu, a ačkoli můžeme konstatovat, že ani v jednom případě nebyla rozdělena pauzou, je to vzorek natolik statisticky nevýznamný, že o těsnosti rozvití členu pranic nevyovídá¹¹; avšak nevidíme důvod, proč závěrům Palkové nevěřit, když vezmeme alespoň v potaz ona doplnění, na která jsme narazili v bodech 3.3.1.1 a 3.3.1.2, jelikož ta by podle našeho předpokladu mohla vzácně působit i roztržení těsného rozvití členu, pokud jde o syntagma modálního slovesa a infinitivu.

3.3.2 Rozměr věty

¹¹ Byly to případy „svět může být veliký“, „může být, že v papírech...“.

3.3.2.1 Po svých zkušenostech z výzkumu musíme k postřehům Palkové přidat i tendence týkající se neprofesionálních čtenářů – tedy naprosté většiny –, že svou roli hraje např. i slovosled. Pokud nezkušený čtenář dostane k přečtení relativně neznámý text, v němž se vyskytuje postponovaný přívlastek (třeba: „Na obloze modré plují mraky bílé.“), bude tento postponovaný přívlastek při prvním, někdy i druhém čtení často považovat za přívlastek k jinému, za ním následujícímu slovu. Pokud bude délka věty vyžadovat pauzu za prvním rozvitým členem, tento čtenář ji často udělá už za prvním jménem, tedy před jeho přívlastkem (přečte [na?obloze→|modré plují mraki bílé↓]). Bylo by ovšem chybou přímo tvrdit, že jde o vlastnost samotného prozaického textu, byť onen k tomuto chybnému členění dává určitou příležitost. Pisatel totiž spíše u čtenáře očekává přinejmenším porozumění textu po gramatické stránce. Tedy členění, které je v přímém rozporu se syntaxí (odděluje přívlastek od svého řídícího členu, a zároveň ho svazuje do jedné intonační jednotky s jiným řídícím členem), nemůžeme považovat za členění textu samotného, jako spíš aktuální subjektivní interpretaci založenou na nedostatku čtenářských zkušeností.

3.3.2.2 Podobně pro nezkušeného čtenáře je rytmus prozaického textu narušen i většími než obvyklými rozměry souvětí. Jak potvrdil náš výzkum, v delších souvětích nezkušený čtenář velmi často přidává nenáležitý koncový pokles hlasem uprostřed výpovědi nebo dělá jinou chybu, má nejasné úsekové členění apod. Z tohoto hlediska je zvláště zajímavé připomenout si charakteristiku promluvového úseku dle Palkové i Daneše (Palková, 1974¹²; 2.22, str. 35), a to, že kladou požadavek intonačního centra; ovšem pokud se podíváme na rozvitou větu, většina čtenářů ji přečte s nejistou intonací a centrum (chápané jako melodém) není dost dobře možné určit, byť víme, že by mělo být (v bezpříznakové podobě promluvového úseku) na konci (srov. vizte 4.3.2). Tam sice zpravidla známá stoupavá polokadence přítomna je, ale není zřetelně výraznější než různé vrcholy v jiných místech promluvového úseku. Domníváme se, že fakt, že čtenářům dělá problém přečíst s jasným členěním rozvitější větu, vypovídá o úzu mluveného jazyka mluvit jakoby v krátkých větách a že se tedy dlouhá souvětí, která neumožňují koncový pokles, liší od mluveného jazyka vedle dalších rysů i svou délkou.

Rovněž se u rozvitějších vět setkáváme s nejasným a rozkolísaným členěním (na příklady je Vančurův text hojný a není třeba pro ně chodit daleko; hned v první výpovědi

¹² Palková odkazuje na tuto práci: Daneš, F. Intonace a věta ve spisovné češtině, Praha: 1957

vidíme: „Země,^{10/11} jež sotva pokrývá porfyr,^{11/11} rulu^{2/11} a svor^{7/11} v končinách střední Vltavy,^{11/11} nehluboká ornice^{4/11} a špetka jílu^{4/11} na západních svazích^{2/11} pahorkatiny^{1/11} nepojmenované,^{11/11} dno^{1/11} všednosti,^{11/11} podlaha bídy,^{11/11} daleko není tak nicotná,^{9/11} aby z ní^{2/11} nevzešly lesy“ (Vančura, 1966, str. 7) Jak vidno, jen třetina úsekových hranic je zde jednoznačná).

3.3.2.3 Neplatí to ovšem o několikanásobném větěném členu. Zde i mezi nezkušenými čtenáři panuje velká shoda, takřka všichni (až na zanedbatelné výjimky) kladou hranice p. úseků mezi jednotlivé členy, i pokud jsou velmi krátké. Stejně čtenáři zacházejí i s členem rozvitým vedlejší větou. V následujícím příkladu vidíme hned oba typy syntaktických vztahů, v nichž se potvrzuje, že i jednoslabičné zájmeno zpravidla stačí na samostatný promluvový úsek, pokud je z jedné strany v sousedství členu, k němuž má vztah adordinace. (pozn.: Pro přehlednost jsou zde ponechány pouze hranice p. úseků, na nichž se shodli všichni nebo téměř všichni čtenáři.) „Nalezenec Řeka,^{11/11} hlupák pohrbený hanou a staletým pohrdáním,^{11/11} ten,^{11/11} jehož jméno je náhoda^{11/11} nebo báseň úřednická (...)^{11/11}“ (Vančura, 1966, str. 8).

3.3.3 Přísudek na konci výpovědi: Jak jsme předeslali v bodě 3.1 pod číslem 3), lze rozdělení promluvy [závorou jejího xudáctví→ | je prostor↓], chápat i syntakticky. Spatřujeme totiž ve členění textu tendenci oddělovat do samostatného promluvového úseku rozvité predikáty, verbonominální predikáty, či dvojici predikátu a subjektu.

3.3.3.1 Kvůli potvrzení této tendence jsme zpracovali celkem 24 míst v textu, kde se predikát (nebo jeho část) nacházel (nacházela) na konci věty, tj. obsadil maximálně 3 poslední mluvní takty. Jednalo se o případy: predikát – adverbiále (nebo v opačném pořadí), predikát – subjekt (nebo v opačném pořadí), verbonominální predikát, nominální část verbonominálního predikátu, predikát – objekt, samotný verbální predikát. Kdyby existovalo něco jako opačná tendence vůči těsnému rozvití členu, počítali bychom jednoduše, že u jedenácti čtenářů zde muselo být realizováno 24 x 11, tedy 264 úsekových předělů. Ovšem nezdá se, že by v syntaxi jedné věty něco takového existovalo (ač v syntaxi souvětí k tomu některé případy mají velmi blízko), „[p]řípady, kdy je realizace nebo nerealizace meziúsekového předělu naprosto závazná, jsou spíše výjimečné (Palková, 1974, 1.332, str. 18)“. V těchto případech jsme napočítali celkem 130 realizovaných úsekových předělů (tedy necelá polovina příležitostí k pauze z 264

byla využita). Lze tedy uvažovat přinejmenším o určité tendenci nebo spíše přijatelné možnosti oddělovat přísudky na konci věty.

3.3.3.2 Jestli však byl důvodem k úsekové hranici právě tento, o tom lze vážně pochybovat. Např. v souvětí, „...a milosrdná sobota, součet pracovních dní, měla se k žebráckým výplatám,“ je nutno dodat argument již poměrně dlouhého koncového promluvového úseku /měla se g žebráckím víplatám/ – kdyby se neoddělil od předchozího a tvořil by s ním celek, už by byl promluvový úsek natolik dlouhý, že by čtenáři mohl dělat potíže s plynulým čtením. A především je potřeba upozornit na vsunutý přístavek, který pisatel odděluje čárkami, a který tedy i čtenář naprosto přirozeně odděluje pauzami. Je běžné i to, že přívlastky, vložené věty, vsuvky a informace v závorkách, čtenář i mluvčí odstiňují jinou intonací, jaksí na nižší úrovni, čímž vynikají úsekové hranice kolem těchto případů. Není potom divu, že před „měla se k žebráckým výplatám“ učinili úsekovou hranici všichni naši čtenáři.

3.3.4 Vsuvky, přístavky etc. V předchozím bodě jsme narazili na to, že různé vsunuté věty i nevětné konstrukce (ať už ve vztahu adordinace, jiném vztahu k větě, nebo úplně bez syntaktické návaznosti na přerušenu větu) mají nejspíše významný podíl na oddělování částí textu do promluvočných úseků. Svědčí o tom jednak příklad, jež jsme zmínili v předchozím bodě, jednak ještě případ další stoprocentní shody mezi čtenáři v oddělování skupiny přísudek-(rozvitý) podmět: „...a na témž místě,^{11/11} stavě dřeváky^{4/11} v sled^{4/11} Řekových nohou,^{11/11} stanul veliký muž.“ Bylo by lze uvažovat o vlivu toho, že skupina přísudku a podmětu je na konci věty, že předchází úseková hranice u všech čtenářů, ale to bychom opomíjeli nápadnou shodu v tom, že stejný předěl je i za p. úsekem /a na témž místě/.

Svůj výzkum jsme tedy provedli následovně. Ve Vančurově textu žádné vedlejší komentáře v závorkách nebo mezi pomlčkami nejsou, tedy tento případ jsme nezahrnuli, ale ze zběžné zkušenosti vyvozujeme, že čtenář tyto vedlejší komentáře zpravidla čte jakoby mimochodem, obv. nižším hlasem a rychlejším tempem (často se snaží informaci v závorce přečíst jako jediný promluvový úsek [srov. Skarnitzl, 2016, 8.4, str. 131]). Do výzkumu jsme zahrnuli 4 případy s různými drobnými odchylkami: 1) vedlejší věty vložené (zásadní pro nás bylo, aby přerušovaly jinou větu a podobaly se tak informaci psané v závorce), 2) rozvité doplňky, 3) větné členy ve vztahu adordinace a 4) koordinace.

3.3.4.1 Vedlejších vět vložených jsme zaznamenali celkem 11, přičemž jsme vynechali jeden případ, v němž Vančura rozvíjí vedlejší větou jen nevětnou konstrukci zapsanou jako věta (končí středníkem, ale postrádá verbum finitum)¹³. Bylo zde tedy 22 syntaktických hranic mezi větami a při počtu 11 našich čtenářů mohlo být realizováno až 231 meziúsekových hranic, nikoli 242, jelikož jedna vložená věta byla ještě rozvíta jinou, s níž měla pak jednu hranici společnou. Realizováno bylo celkem 211 meziúsekových předělů, čili 93,3 %.

Např. zde: „Za nuzáckých zim, |^{10/11} jež rozzuřují, |^{10/11} za večerů, |^{9/11} když vzešly hvězdy, |^{11/11} v hodinách smrti [...]“ (Vančura, 1966, str. 7).

Případy, v nichž nebyl dosažen maximální počet realizací předělu, jsou zpravidla takové, kde tato hranice činí předcházející p. úsek velmi krátkým (např. zde: „[...] ten |^{8/11} jehož jméno je náhoda [...]“ [Vančura, 1966, str. 8]). Naprostá většina míst tedy byla realizována jako hranice mezi promluvovými úseky.

Ještě je třeba dodat, že jedna z hranic, která byla realizována všemi jedenácti čtenáři, se shoduje s hranicí mezi rozvíjeným členem a rozvitým doplňkem.

3.3.4.2 U rozvitých doplňků se ukázalo být výrazným faktorem míra jeho rozvití. Např. ve větě „Hora odpovídaje mu vzhlédl po dvoře, jenž pustl“ (Vančura, 1966, str. 10) byl doplněk „odpovídaje mu“ realizován jako samostatný p. úsek pro své malé rozvití podstatně méně. Zleva ho oddělilo 8 čtenářů, zprava dokonce jen 5.

Rozvitých doplňků (většinou více rozvitých než v uvedeném příkladu) jsme napočítali 12, přičemž 4 byly uvnitř věty a z těchto čtyř byl jeden, jehož hranice se kryla s hranicí věty vložené, a připomínáme, že tato hranice byla realizována u všech čtenářů (vizte předchozí bod), 5 doplňků stálo na konci věty a zbylé 3 měly společnou hranici s další větou hlavní (nebo s větou, v níž byla věta tohoto doplňku ve vztahu parataxe). A tyto hranice jsme již nepočítali, jelikož nemohly být působeny doplňkem, než právě tou další větou. Tím nám vzniká 16 zkoumaných míst (nikoli 2 x 12, 24) a tedy 176 myslitelných předělů u 11 čtenářů. Realizováno jich bylo 159, čili 90,3 % ze všech myslitelných, což je také překvapivě vysoké procento, když vezmeme v úvahu, jak hodně

¹³ Šlo o tuto polovětnou konstrukci: „Hora a Ber, dva vdovci, připomínající jako zeměplaz a trouď rozdíl, |^{11/11} jenž je mezi ošidným tvorem a ubohou a neživou věcí, pohybující se jen z vůle hravosti boží; [...]“ (Vančura, 1966, str. 9). Zde vyznačené místo by bylo první hranicí oddělující vedlejší větu začínající „jenž je mezi...“, která končí zde na středníku. Abychom ji mohli zařadit do své analýzy, bylo by třeba, aby na místě středníku byla dokončena započatá věta „Hora a Ber, dva vdovci...“.

zde může způsobit bohatost rozvití každého doplňku. Můžeme tedy i zde konstatovat, že rozvitý doplněk je s vysokou pravděpodobností oddělen od ostatního textu do samostatné intonační jednotky. (V případě Vančury jde dokonce často o skupinu promluвовých úseků, jelikož některé jeho doplňky jsou zvláště rozvité a jsou dále rozčleněny.)

A) Příklady na doplňky uvnitř věty (na nichž jsme zkoumali dvě hranice):¹⁴

(...) a na témž místě, |^{11/11} stavě dřeváky |^{4/11} v sled |^{4/11} Řekových nohou, |^{11/11} stanul veliký muž.

(...) z pěsti na dlaň, |^{11/11} nepouštěje jich z vysoka, |^{11/11} a mumlal (...)

B) Příklady na doplňky na konci věty (na nichž jsme zkoumali jednu hranici):¹⁵

(...) uvedli v přísloví |^{5/11} zemědělského dělníka, |^{11/11} dávající mu jmen |^{7/11} páchnoucích |^{1/11} dojetím.

(...) stával se pánem |^{8/11} počítaje |^{3/11} pět zlatek.

(...) opřel o druhého, |^{11/11} neznaje rozdíl (...)

Hodí se upozornit na sporný případ: „Jiný muž přicházel v soud peněz s chechtáním |^{10/11} a čině veliké pohyby“ (Vančura, 1966, str. 9). Jak vidno, je zde užito zvláštního rozvití, jelikož doplněk je zde stavěn do vztahu koordinace se členem „s chechtáním“, tedy s adverbialem. Sémanticky jsou na tom velmi podobně, rozdíl je pouze v tom, že přechodník zde může vyjadřovat i shodu v rodě a čísle, proto ho také MČ3 zařazuje mezi příslovečná určení průvodních okolností (Daneš, 1987, C,6, str. 168¹⁶). V bodě 3.3.4.4 se věnujeme právě koordinaci, ale tento případ jsme započítali pouze mezi doplňky. Jak vyplývá z onoho bodu a z přítomnosti spojky v této koordinaci, víme, že bychom nedostali příliš odlišné výsledky.

3.3.4.3 Adordinace. Dvojic ve vztahu adordinace jsme napočítali 10. Zásadní pro nás byla pouze hranice mezi nimi, ale mimo to jsme si všimli, že přístavek má přinejmenším tendenci být oddělován z obou stran (předpokládáme, že kdybychom se na toto zaměřili, potvrdili bychom si více než tendenci). Zkoumali jsme tedy 10 míst, na nichž mohlo být na nahrávkách jedenácti čtenářů až 110 realizovaných hranic. Realizováno bylo 99, čili přesně 90 %. Zdá se to hodně, ale kdybychom odstranili jeden specifický příklad („Šafáři |^{3/11} Saček a Chot [...]“ [Vančura, 1966, str. 8]), bylo by to 97 %. Tento

¹⁴ Všechny příklady jsou ze zkoumaného textu Vančura, 1966, str. 7–9.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Za vysvětlení této syntaktické zvláštnosti děkuji paní Mgr. Jindřišce Svobodové, Ph.D.

jeden zvláštní případ je jiný jednak minimálním rozměrem sousedících jednotek a jednak tím, že za „Saček a Chot“ následuje přístavek „dvě stvůry“, čímž se vytváří další příležitost k hranici, která je zřejmě pevnější než u vícečetného podmětu (Šafáři Saček a Chot) a je realizována u všech čtenářů („Šafáři|^{3/11} Saček a Chot|^{11/11} dvě stvůry [...]“[tamtéž]), a tedy nedává čtenáři prakticky jinou možnost, než aby první promluvový úsek této věty byl krátký (z jednoho taktu), na což většina čtenářů není zvyklá (a volí tedy promluvový úsek tvořený třemi takty).

Mimo tento zvláštní případ byly adordinované skupiny rozdělovány téměř vždy, např. zde: „milosrdná sobota,|^{11/11} součet pracovních dní“ (Vančura, 1966, str. 8) se shodli všichni naši čtenáři, nebo zde: „Nalezenec Řeka,|^{11/11} hlupák pohrbený hanou [...]“ (tamtéž) realizovalo předěl všech 11 čtenářů. Ostatní příklady jsou podobné jen s drobnými odchylkami, které můžeme přisoudit malé čtenářské zkušenosti našich dobrovolníků.

3.3.4.4 Koordinace. Případů koordinace jsme ve zkoumané části Vančurova textu napočítali 51, z toho vedle sebe asyndeticky 16 a proti tomu se spojkou (a, i, nebo) 35. Bylo velmi zřetelné, že přítomnost spojky velmi často ruší vliv koordinace na realizaci promluvového úseku, jestliže tedy tyto případy spočítáme dohromady, nedostaneme nijak vysoká procenta: 51 míst v textu, 11 čtenářů, čili 562 myslitelných hranic; skutečně realizováno pouze 339, čili 60,3 %, což je v porovnání s předchozími případy razantně méně. Když však od sebe oddělíme případy se spojkou a bez ní, potvrdí se nám jednak znovu výzkum pro bod 3.1.3 (vliv spojek) a jednak to, že členy koordinace skutečně zpravidla bývají odděleny do samostatných promluvových úseků. Bez spojky jich bylo 16, což dává 176 příležitostí ke členění, jichž bylo využito 169x, čili v 96 % případů. Se spojkou pak pro 35 míst bylo u jedenácti čtenářů 385 příležitostí, ale realizováno bylo pouze 170, tedy ani polovina (44,2 %). Některá místa dokonce nebyla jako hranice realizována ani jednou (ani u jednoho čtenáře).

Příklady na členy v koordinaci beze spojky (vše Vančura, 1966, str. 7–9):

dno všednosti,|^{11/11} podlaha bídy,
krajina s holými skalami,|^{10/11} s políčky
v hodinách smrti,|^{11/11} v obdobích lásky
hrubí a sprostí,|^{11/11} sveřepí,|^{8/11} zahálčiví

Příklady na členy v koordinaci se spojkou (tamtéž):

v obdobích lásky|^{8/11} a za šílenství
hrubí^{0/11} a sprostí,|^{11/11} sveřepí)
Srp|^{3/11} a kosa jsou málem
pohrbený hanou|^{5/11} a staletým pohrdáním

Zde možno dobře pozorovat rozdíl mezi členy se spojkou a bez ní (tamtéž):

krajina chudá|^{2/11} a krásná,|^{11/11} s chocholy keřů,|^{11/11} naříkající|^{1/11} a patetická

3.4 Shrnutí kapitoly

Z minulých bodů více či méně jasně vyplývá, že na tom, co čtenář přečte jako jednu a co již oddělí do jiné intonační jednotky, se podílí celá řada faktorů a není výjimkou, že jich pracuje více současně (i protichůdně). Pro shrnutí to jsou: **expresivita** (inherentní, adherentní i kontextová – důležitá je míra expresivity a ne tolik její druh), **spojující výrazy** (které stojí na pomezí vlivu lexika a syntaxe a mají vliv opačný, totiž většinou působí jako pojivo mezi takty, které pak jsou méně často v různých úsecích), **mikroprozodie** (a tedy i zkušenost mluvčího ve vyslovování složitých skupin hlásek), **množství syntaktických faktorů** (přičemž některé působí spíše ve prospěch úsekového předělu a některé působí opačně).

4. Fonetické a fonologické projevy na hranicích promluvo- vých úseků

4.1 Úvod k problematice

Jak se síla hlasu, výška tónu, výslovnost, trvání projevuje na hranicích promluvo-
vých úseků, je otázka nesnadná, avšak celkem zásadní. Nesnadná z toho důvodu, že
promluvo-
vý úsek je (i z hlediska posluchače) jednotka do malé (ale přesto
neopomenutelné) míry subjektivní (jak je vidět i na práci Zdeny Palkové [Palková, 1974,
2.13, str. 26], v níž posluchači rozdělili čtený text na promluvo-
vé úseky neshodně), a
proto není vždy možné tvrdit, že jsme objevili, jaký přesně rytmus ten který text má.
Přesto je ta otázka zásadní, poněvadž díky těmto faktorům můžeme členění přesněji
určit, popř. můžeme určit, které z těchto faktorů jsou pro české čtenáře a posluchače
zásadnější.

4.1.1 Sporná místa: Během poslechové analýzy jsme často narazili na místo, v němž jsme nevěděli, zda ho považovat za předěl mezi promluvovými úseky, či nikoli. Týkalo se to především těchto míst: Kde jsme A) slyšeli, že dvě sousední fonetická slova (mluvní takty) jsou spojena do společné intonační jednotky, ale byla oddělena pauzou. B) Kde jsme naopak pociťovali, že dvě sousední fonetická slova již patří do různých zvukových celků a jsou vůči sobě různými zvukovými kvalitami odstíněna, ale není mezi nimi pauza.

Ad A: Pauza uprostřed jednoho promluvového úseku. Těchto případů bylo znatelně méně a lze se zčásti spolehnout na to, že platí nepřímá úměrnost mezi čtenářovou zkušeností a množstvím podobných odmlk. Ukazuje se, že tato pauza je nejspíše nezáměrná, jak se při čtení tak náročného textu pochopitelně projeví, a tedy není správné je považovat ani za čtenářův záměr, ani za jeho chápání autorova záměru, tedy v ideálním případě bychom je neměli identifikovat za hranici promluvových úseků. V rámci našeho výzkumu jsme si však tento jev uvědomovali v různé míře, a proto jsme nepochybně mnoho takových případů jako hranici promluvových úseku identifikovali. Tato možná nepřesnost je způsobena tím, že jsme záměrně nejprve intuitivně a přirozeně rozčlenili text podle nahrávek, a teprve pak jsme uvažovali o důvodech takového rozčlenění. Nechtěli jsme totiž vycházet z apriorního základu, který by se mohl ukázat být antiintuitivní. Zpracovali jsme nahrávky celkem 11 různých čtenářů na textu o rozměru přibližně 3,5 normostrany, tedy spoléháme se na to, že výše zmíněné chyby se na tak rozměrném materiálu příliš neprojeví.

Ad B: Hranice intonační jednotky, která se projevuje bez pauzy. Postupně jsme sebereflexí usoudili, že za hlavní projevy úsekové hranice coby čeští mluvčí/posluchači považujeme *pauzu, melodii, mluvnické tempo (projevující se často na jediné hlásce) a dynamickou sílu hlasu*. V ideálním případě se na hranici promluvových úseků střetávají všechny čtyři projevy naráz a nenechávají posluchače na pochybách. Když se ovšem objeví jen jeden, např. i pauza, posluchač (alespoň dle našeho subjektivního posouzení) tuto chápe, jak jsme uvedli u bodu A. Pokud si ovšem vybere alespoň dva projevy úsekové hranice, posluchač část textu zřetelně pociťuje jako dva zvukové celky, bez ohledu na to, je-li užita skutečná pauza, nebo předěl kombinovaný melodií a mluvnickým tempem / změnou v dynamické síle hlasu.

Za úvahu ovšem stojí i ona důležitost zmíněných indikátorů hranic. Jestliže totiž mluvčí natáhne nějakou hlásku a začátek vedlejšího slova zesílí, ale neužije ani pauzu,

ani melodický předěl (čili dva nejdůležitější indikátory), posluchač nemusí úsekovou hranici postřehnout.

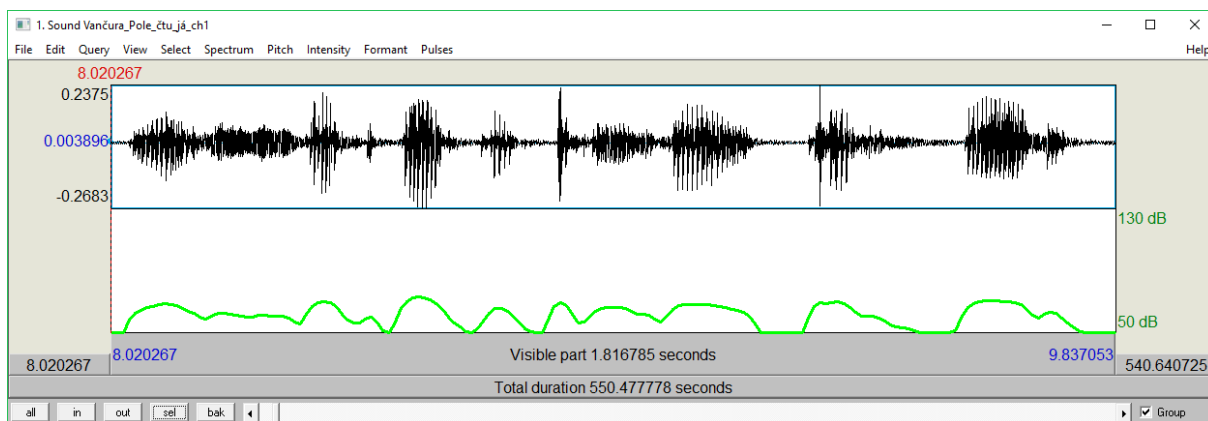
4.2 Síla hlasu

Již fyziologicky je dáno, že hlas v průběhu promluvového úseku ztrácí na hlasitosti, jelikož klesá tlak v plicích a pro mluvčího je dokonce nesnadné udržovat stejnou hladinu hlasitosti. Z toho vyplývá to, že v nepříznačkové intonaci rozeznáme začátek promluvového úseku díky větší hlasitosti. Druhou polovinu promluvového úseku můžeme očekávat slabší, což ovšem neplatí o úplném konci, kam patří intonační centrum jednotky. Ten se znovu zesiluje. Jeho zesílení je však pouze fonologické, foneticky zůstane slabší než začátek. Dynamický průběh promluvového úseku se pak obvykle podílí na identifikaci meziúsekového předělu. V příznakové intonaci, především u expresivních sdělení, můžeme však očekávat i jiné zacházení s dynamickou silou hlasu.

Z toho, že se přirozeně snižuje hlasitost od začátku výdechové skupiny ke konci (zde lépe mluvit o výdechové skupině než o promluvoném úseku, pokud mluvíme o přirozeném úbytku hlasitosti s úbytkem vzduchu v plicích [srov. Palková, 1974, 1.332, str. 18–19]), by mohlo vyplývat, že promluvový úsek, který začíná hned po předchozím, od něhož je oddělen jinak než pauzou, bude slabší. Je sice pravděpodobnější, že bude o něco tišší, ale není to nutné, jelikož mluvčí/čtenář samozřejmě hlasitost projevu kontroluje svou vůlí. Tak i promluvový úsek, který je oddělen bez pauzy, může snadno začínat opět hlasitěji, než končil promluvový úsek předchozí.

Musíme také upozornit na to, že hlasitost v konkrétním místě promluvového úseku není způsobena pouze vzdáleností od začátku p. úseku, ale také inherentní hlasitostí konkrétní hlásky a fonologickými vlastnostmi taktu. Např. začíná-li promluvový úsek skupinou konsonantů, popř. slabikou se slabičným jádrem, jež tvoří sonorní konsonant, bude zpravidla silnější až následující slabika. Co se týče fonologických vlastností taktu, začíná-li promluvový úsek proklitikem, bude samozřejmě dynamický důraz až na první přízvukované slabice promluvového úseku.

Nedisponujeme sice potřebnou technikou, pomocí níž bychom mohli ilustrovat tento jev přesným příkladem, ovšem můžeme si alespoň ukázat přibližné kontury intenzity v průběhu nějakého promluvového úseku:

Obr. 1: Upozornění: Naměřené decibely nejsou správné, postrádáme kalibrační tón o jasné intenzitě, abychom věděli, jakou skutečnou hlasitost tento záznam má.

Na obrázku vidíme nahoře oscilogram promluвовého úseku /ješ sotva pokrívá porfir/, dole pak relativní míru intenzity. Nejsilnější zde vidíme [a] (v první třetině obrázku) v taktu /ješ sotva/. Že jde až o třetí slabiku promluвовého úseku je jednoznačně dáno tím, že první slabika je proklitikem a druhá obsahuje [o], které je inherentně slabší než inherentně nejsilnější hláska [a]¹⁷. Posлуhač by však stále důraz identifikoval na [o] („jež sotva“), právě pro onu inherentní hlasitost konkrétních hlásek, kterou vnímá vždy jako stejnou. Hláska [a] by zde totiž musela být znatelně silnější, aby na ní i posluchač identifikoval důraz. Hlasitosti třetí slabiky se blíží opět poslední dvě slabiky (/porfir/), kde je intonační jádro promluвовého úseku.

4.3 Melodie

S výše již zmíněným klesajícím tlakem v plicích také souvisí klesání výšky F0, jelikož na vyšší tóny, při nichž hlasivky kmitají rychleji, mluvčí spotřebuje více vzduchu. Neplatí to však přímo o promluвовých úsecích jako spíš o celé výpovědi. „Zároveň však [tendence k poklesu F0] bývá aktivně kontrolována a využívána jako prozodický korelát intonační jednotky či výdechové skupiny“ (Duběda, 2005, str. 176). Víme totiž ze zkušenosti, že promluвовý úsek (v tomto kontextu je ještě srozumitelnější nadřazený termín intonační jednotka) mívá tři základní melodémy, a to 1) melodém ukončující klesavý

¹⁷ O inherentních vlastnostech mluví Palková ve své práci o fonetice a fonologii (Palková, 1994, např. 7.33, str. 220), Krčmová (Krčmová, 2010, 5.3.1.1, str. 66–68) i Duběda (Duběda, 2005, 8.2, str. 126), ovšem o inherentní hlasitosti kromě Dubědy nemluví. Nevíme, jestli se tím někdo v minulosti již podrobně zabýval, Duběda inherentní intenzitu pouze zmiňuje (tamtéž).

(zpravidla na koncích všech výpovědí kromě zjišťovacích otázek), 2) melodém ukončující stoupavý (ve zjišťovacích otázkách) a 3) melodém neukončující (srov. též Palková, 2013, 1.3, str. 88–92). Přitom je samozřejmé, že se vzestupy a poklesy hlasu se ve výpovědích střídají a vzato v rámci celé promluvy, „[i]ntonační struktura věty odpovídá vždy sekvenci vzestupů a poklesů, které se střídají v hranicích intonačního koridoru“ (Duběda, 2005, str. 176).

4.3.1 Melodie na konci promluвовého úseku: Pokud jde o pravidelné zakončení promluвовých úseků mimo konec věty (kde je z úzu jen dvojí koncový melodém), je do značné míry na každém jednotlivém mluvčím, jak na hranici poukazuje. Většinou jde o znatelný vzestup zdola nahoru (přičemž to „zdola“ znamená v konkrétní kadenci níže, než je střed promluвовého úseku, a „nahoru“ znatelně výše, než je střed promluвовého úseku; tuto signalizaci hranice považujeme za základní), který mívá ještě variantní kadenci¹⁸, v níž onen vzestup hlasem nejde postupně (po krocích), ale skokem (srov. též Palková, 2013, 1.3.3, str. 91), ovšem není výjimkou, že mluvčí hlasem naopak klesá. Poté posluchač, který tohoto mluvčího dost dobře nezná a nezná jeho mluvní návyky, mnohdy nesprávně interpretuje některou běžnou úsekovou hranici jako konec výpovědi, což může vést až k částečnému nepochopení sdělení.

4.3.2 Závažnost pro členění: Podle jistých náznaků se zdá, že melodie je tím nejdůležitějším činitelem, snad i důležitějším, než je pauza, jelikož sousední promluвовé úseky uvnitř výpovědi mívají velmi podobnou melodii (že mají stejný melodém je samozřejmostí), a tedy snadno rozpoznáme dvě intonační jednotky podle toho, že se průběh F0 opakuje, především že se opakuje stejné melodické schéma na konci promluвовého úseku a na jeho začátku.

Ovšem ani melodie zpravidla nemůže být samostatným ukazatelem hranice mezi promluвовými úseky. To lze poznat, pokud prozkoumáme souvětí, jehož věty jsou velmi rozvité. Čtenáři často mají tendenci číst souvětí po větách – od čárky k čárce –, a proto ve více rozvité větě různě váhají a hledají, kde již mohou udělat hranici (protože si nejsou někdy jisti, kde se může udělat hranice bez čárky). Tato četba se projevuje jako

¹⁸ Kadence neukončujícího melodému se běžně podle Daneše nazývá polokadence (srov. Palková, 2013, str. 87, odkazuje na: Daneš, F. Intonace a věta ve spisovné češtině. Praha: NČSAV, 1957).

i předchozí melodie. R. Skarnitzl částečně pracuje s pojetím¹⁹, které určuje dvě části promluвовého úseku (na které se promluвовý úsek rozkládá podle průběhu F0). „Úseku od prvního přízvuku včetně až k nástupu melodému (který může být také označován jako intonační nukleus) se říká hlava (head), případným nepřízvučným slabikám před ní zhlaví (pre-head)“ (Skarnitzl, 2016, str. 137).

Pokud jde o rytmus v užším slova smyslu, opakování melodického schématu může dojem rytmu vzbuzovat. Samotná melodie se pak v tomto úhlu pohledu stává základní jednotkou rytmu, která při opakování může odpovídat upravené koncepci metrických responzí, jak jsme ji zmínili v bodě 2.1.7. Melodie přitom zřejmě koreluje s délkou promluвовého úseku, takže melodický rytmus má přinejmenším nějakou spojitost s vlastním rytmem celého textu ve všech zvukových rovinách, jelikož jsme viděli, že pokud je promluвовý úsek příliš dlouhý, melodie ztrácí své jasné schéma *shora dolů – doprostřed – zesponu nahoru*.

4.4 Pauza

Pauza je nejnázne identifikovatelným projevem hranice promluвовého úseku. Někdy je fyziologicky podmíněná, jelikož se čtenář potřebuje nadechnout, ale čím zkušenější a zdatnější je čtenář, tím méně je (pouhým) neplánovaným přerušením řeči. U profesionálních čtenářů se takřka nesetkáme s delší pauzou mimo záměrné hranice promluвовých úseků, ale pokud čtenář/mluvčí s pauzou nedokáže operovat, může to ztížit porozumění na straně posluchače. V české fonetické literatuře se operuje s pauzou potenciální, jelikož se mluvčí nepotřebuje nadechnout za každým promluвовým úsekem, a tak je pauza nahrazena melodií, dynamickou silou hlasu a často i mluvním tempem.

Setkáme se i s případy pauzy, kterou si vyložíme pouze jako fyziologickou pauzu či „zaškobrtnutí“ se v proudu řeči, a nikoli jako hranici promluвовého úseku. Mluvčí totiž po takovéto pauze pokračuje tam, kde skončil, se všemi prozodickými vlastnostmi postupujícími stejným směrem, s melodií nijak se neměnící, plynule klesající intonací etc., a tak dává jasně najevo, že považuje to, co říká za stále jednu základní intonační jednotku, promluвовý úsek. Profesionální čtenáři také někdy používají velmi krátkou pauzu uvnitř jednoho promluвовého úseku, ale tito ještě lépe a srozumitelněji dokážou

¹⁹ Toto pojetí je rozšířené v anglickojazyčné fonetické literatuře (dle Skarnitzl, 2016, str. 137)

tuto pauzu zakrýt (právě onou plynulou intonací celé jednotky), takže ji někdy registrujeme až při opakovaném poslechu.²⁰

4.5 Mluvní tempo: V některých případech mluvčí upozorňuje na úsekovou hranici poklesem mluvního tempa. Někdy jde pouze o tzv. koncové dloužení (srov. Duběda, 2005, str. 51), jindy se můžeme setkat i se zpomalením celého taktu na konci, popř. na začátku promluvového úseku. Takových případů je ovšem poměrně málo a bylo by třeba použít nahrávky z kvalitního studia, abychom předešli nepřesnému měření délky hlásek, které je způsobeno různými šumy z okolí.

5. Rytmus v konkrétních textech

Pro zkoumání rytmu ve Vančurově textu (Vančura, 1966) jsme za stěžejní považovali pouze text čtený jedinou profesionální čtenářkou, kterou se nám podařilo do výzkumu zapojit. Proto jsou tvrzení o rytmičnosti či nerytmičnosti textu založena na jejím projevu.

Nejprve se budeme věnovat dvěma jiným rytmickým koncepcím a nakonec (5.3) koncepci promluvoových úseků. Poté tento hlavní zkoumaný text porovnáme ještě s dalšími a zmíníme se i o Durychově koncepci (body 5.4 až 5.5.3).

5.1 Ve prospěch koncepce melodických responzí

Melodie jako samostatný rytmický činitel. V bodě 4.3.2 jsme vyjádřili hypotézu o tom, že melodie sama může tvořit určitou sekvenci pravidelných opakování, čili rytmus v užším slova smyslu. Zde je na místě si tuto hypotézu potvrdit. Vybrali jsme proto místo textu, ve kterém zřetelně pociťujeme pravidelnost a ve kterém se jednotlivé promluvové úseky mezi sebou příliš neliší délkou, abychom na něm svou domněnku ověřili. Vybrali jsme tuto výpověď: „Za nuzáckých zim,| jež rozzuřují,| za večerů,| když vzešly hvězdy,| v hodinách smrti,| v obdobích lásky| a za šílenství kořalek| temný kout se pootvírá| a zříté daleké cesty| označené kříži,| aby děsily toho, kdo se odváží útěku.“ Na začátku jsme vynechali první dva promluvové úseky, na konci ten poslední. Zde jsou jednotlivé promluvové úseky se svou melodií:

²⁰ Na tuto zvláštnost nás upozornila naše profesionální čtenářka. Nenalezli jsme však v odborné literatuře, jak se k ní staví např. Palková a zda ji považuje za hranici úseku, či nikoli.

/za večerů | kdiž vzešli hvězdi | v hodinách smrti | v obdobích lásky | a za šílenství kořalek

| temní kout se pootvívá | a zřítte daleké cesti | označené kříži/

5.1.1 Začátky promluvových úseků. Na vybrané části tedy vidíme toto: Začátky promluvových úseků podléhají různým změnám, nejspíše v závislosti na závažnosti toho kterého slova, jímž každý promluvový úsek začíná nebo jež každý promluvový úsek obsahuje: A) Neutrální začátek promluvového úseku. Promluvové úseky, které nezačínají slovem silně zatíženým expresivitou, zde začínají přibližně ve střední hlasové poloze: /za večerů | kdiž vzešli hvězdi (...) | v obdobích lásky (...) | označené kříži/. Přestože bychom očekávali, že „v obdobích lásky“ nebo „označené kříži“ jsou informace nesoucí jistý emotivní náboj, vidíme, že „lásky“ a „kříži“ zde stojí až na konci promluvových úseků a že se jejich expresivita váže přímo na to konkrétní slovo (kříž/láska) a začátky těchto promluvových úseků (v obdobích / označené) zůstávají po stránce expresivity neutrální. „Označení“ je vždy neutrální, i pokud je označení křížem, „období“ je vždy neutrální, i pokud je to období lásky. Kdyby naše čtenářka chtěla při četbě využít expresivity těchto dvou slov, zvýraznila by pouze je, pravděpodobně opačnou melodií, což by mohlo mít za následek, že by se melodie přestala v tomto promluvovém úseku podílet na rytmu.

B) Citově vypjatý začátek promluvového úseku. Oproti tomu promluvové úseky se silným expresivním nábojem, který je zřetelný už od začátku promluvového úseku, začínají v relativně vyšších polohách. /v hodinách smrti (...) | temní kout se pootvívá | a zřítte daleké cesti/ Snad na první pohled není úplně zřejmé, proč slovo „hodina“ je nositelem expresivity, když „označení“ nebo „období“ nikoli. Ale je nutno vzít v potaz, že hodina smrti je lexikalizované syntagma a vystupuje v jazykovém systému jako celek, zabarvený svou potemnělou atmosférou i svým básnickým opisem. Temný kout zase odkazuje na dobrodružné až mystické místo jako z pohádek o začarovaném lese apod., domníváme se tedy, že jeho expresivitu není třeba obhajovat. Nakonec „zřítte daleké cesty“ je jednak poetičtější výraz než prosté vidění, a jednak se obrací ke čtenáři („zřítte“

nikoli „je možné zřít“ či „zříme“), aniž by pro to kontext jakkoli připravoval, a tedy je zatíženo navíc kontextovou expresivitou.

C) Co se zbylým promluhovým úsekem. Kdo počítal, tomu neušlo, že jsme jeden promluhový úsek vynechali. /a za šílenství kořalek/ Copak není „šílenství“ expresivním výrazem? Musíme si ovšem všimnout, že v taktu /a 'za šílenství/ má přízvuk předložka „za“. Naše profesionální čtenářka si je vědoma, že jednoslabičné předložky přebírají akcent, a protože by přílišný melodický skok na „šílenství“ mohl tuto předložku o její přízvuk opět ochudit, raději si zvolila zmírnění výrazu „šílenství“. Na poslechu lze ovšem ověřit, že tento nedostatek částečně kompenzuje dynamickou silou celého prvního mluvního taktu (/a **za šílenství** kořalek/ – zvýrazněná část je hlasitější). Ještě nutno dodat, že v ideálním případě by tuto variantu volit nemusela, jelikož ve skutečnosti – pokud chceme zvýraznit slovo za předložkou – můžeme výjimečně ponechat i jednoslabičnou předložku bez přízvuku (srov. Palková, 1994, str. 339). Důvod, proč volila čtení s přízvukem na předložce, neznáme, ale předpokládáme, že to bylo vlivem určitého zjednodušení pravidla, že přízvuk je na jednoslabičné předložce (srov. Palková, 1994, str. 338).

5.1.2 Středý promluhových úseků. Na vybrané části vidíme relativní stálost v tom, že střední část promluhového úseku je ve střední hlasové poloze a nijak neporušuje opakování melodie. Výjimkou je promluhový úsek /temní kout se pootvírá/. Máme pro to dvojí možné vysvětlení. Buď chápeme temný kout jako logický významový celek, a tedy ve středu promluhového úseku je pouze enklitikon „se“ a promluhový úsek ničím neporušuje pravidelné opakování melodie; nebo si všimneme určitého trochejského rytmu v této jednotce (temný | kout se | poot-|vírá), který mohl naši čtenářku svést k metrickému čtení. Vzhledem k tomu, že jsme na nahrávce zaznamenali zřetelnou melodii na jediné slabice slova „kout“ a že enklitikon „se“ je zde blíže k taktu /pootvírá/ (čtenářka s ním zachází spíše jako s proklitikem) a nevytváří zřetelné metrum se svým předcházejícím taktem, spíše počítáme s první variantou, a tedy že ani tento promluhový úsek ve svém středu nevybočuje z pravidelné melodie okolních intonačních jednotek. Pouze jeho středová část je velmi krátká.

5.1.3 Konce promluhových úseků. Konce těchto intonačních jednotek jsou v tomto místě již zcela pravidelné. Všechny postupují melodicky odspoda nahoru v rámci posledních tří až čtyř slabik a zcela odpovídají základní kadenci melodému

neukončujícího: „Charakteristickou vlastností melodie, která nejvíce naznačuje záměr mluvčího doplnit další informaci k sdělovanému obsahu, je melodický průběh stoupavý, v němž se slabiky taktu zvyšují v postupných krocích. Někdy podporuje tuto charakteristiku i nízká úroveň poslední slabiky předcházejícího taktu“ (Palková, 2013, 1.3.3, str. 92), jak ostatně také vidíme výše v promluhovém úseku /a zříte daleké cesti/.

5.2 Ve prospěch klauzulové koncepce

5.2.0.1 Zůstáváme pochopitelně u toho, že v původní podobě je tato koncepce nepoužitelná, jelikož už je dokázáno (Palková, 1974, 1.132, str. 10), že žádné metrické schéma se v próze (nerytmizované – čili nevystavěné dle básnického metra) neuplatňuje, ale pokud opět odmítneme onen požadavek, že rytmická jednotka je na úrovni odpovídající slovu, a přijmeme jednotky vyšší, můžeme o rytmu v nějakém slova smyslu uvažovat.

5.2.0.2 Můžeme si přece všimnout, že čtenáři často označují za „svým způsobem“ rytmický takový text, který každou kapitolu nebo každý odstavec začínají stejným slovem, popř. stejnou větou (můžeme o tom uvažovat např. u díla Ladislava Fukse Mí černovlasí bratři). Zde už můžeme mluvit o jakési klauzuli: V určitém místě textu je rytmická jednotka, která se vždy opakuje, bez ohledu na to, že okolní text nijak rytmický být nemusí. Ona jednotka pak tvoří jakýsi refrén textu.

5.2.0.3 Jestliže se pak chceme přesunout i na úroveň tak malé jednotky, která se opakuje ve struktuře jinak nerytmického textu a která zároveň není tak malá, aby musela být vázána na počet slabik, musíme uvažovat o klauzuli tvořené promluhovým úsekem a musíme se již podívat na Vančurův text, je-li to skutečně možné.

5.2.0.4 Počítali jsme do této kategorie promluvové úseky na koncích věty (i věty uvnitř souvětí) a získali jsme tyto výsledky u naší zkušené čtenářky:

1) Věty jsou častěji ukončovány promluhovým úsekem o dvou taktech. Těch bylo 66 (44,9 % z promluvových úseků na koncích vět)²¹:

(...) zazní hlasem, | vzhází | za dlouhého mlčení.

(...) noví příchozí | stali se podruhy | a nebylo jich více.

(...) kolem něhož obchází | temná pověst.

(...) a zlořečení | znovu | a znovu se vrací.

²¹ Vše z Vančura, 1966, str. 7–9.

Cíl je blízký, | opakování | a stejnost | vlekou se po cestách.

(...) konali úřad | uprostřed | vyzáblé smečky.

(...) brali se k vodní jímce, | jež byla | napajedlem dobytka.

2) Poté byly méně často ukončovány promluhovým úsekem o třech taktech (32 výskytů):

(...) avšak | někde přestává, | a to místo zeměpisec označil: (...)

(...) voláky, pohůnky | a vozky pro svůj dvůr.

Ber odpovídal, | tluka pěstí o dlaň: (...)

(...) Řekových nohou, | stanul veliký muž.

o jednom taktu (30):

Závorou jejího chudáctví | je prostor.

Smilní | a opíjejí se.

(...) ohlašovaly | vítr, jenž zavane po strništích, | a chlad.

(...) jenž řídí osudy těchto chudých, | řka: (...)

o čtyřech taktech (13):

např.: (...) a vlek l nohu, | na jejíž rány nebylo léku.

dále o šesti (3), pěti (2) a devíti (1) taktech.

3) Přestože v bodě 5.3.2.1.14 relativizujeme nutnost izochronie, je jisté, že v případě klauzule, opakované až po tak dlouhé jednotce jako je věta, by zde izochronie potřebná byla, jelikož v kontextu nerytmického textu by si posluchač nemohl uvědomovat to, co je pouze přibližně podobnou jednotkou.

4) A konečně našli jsme i takové případy, kdy promluivý úsek sahal za hranici věty v souvětí (aniž by to narušovalo přirozený proud řeči), a tedy nebylo možné délku oné klauzule změřit.

Např.: (...) daleko není tak nicotná, aby z ní nevzešly lesy. (celé jeden promluivý úsek)

5.2.0.4.1 Z toho, co zde bylo řečeno, tedy považujeme již za definitivní, že uvnitř textu klauzulová koncepce skutečně fungovat nemůže, ačkoli částečná pravidelnost, jak ji nacházíme v prvních dvou bodech, může snad podporovat dojem rytmu celého textu v rámci koncepce promluivých úseků.

5.3 Koncepce promluivových úseků

Přes to, co jsme uvedli o jiných koncepcích, nám připadá jako základní jednotka rytmu v próze promluivový úsek. I ostatní koncepce, jak vyplývá z předchozího, lze nejlépe užít, pokud příliš krátkou jednotku takt nahradíme promluivovým úsekem, nebo alespoň něčím, co se k němu vztahuje.

5.3.1 Jak měřit délku naší rytmické jednotky? Aby vznikl dojem rytmu v poezii, je třeba, aby byly všechny takty metra stejně dlouhé, popř. aby byly stejně dlouhé skupiny taktů (jak je tomu v případě kombinovaných rytmů), a navíc také verše musejí mít stejnou či přibližně stejnou délku. Zdena Palková při svém výzkumu (Palková, 1974) měřila délku počtem taktů v promluivovém úseku. My si nejprve zkusíme více způsobů, abychom ukázali, že/zda je cesta Palkové cestou správnou.

5.3.1.1 Počítat slabiky v promluivovém úseku je snad trochu zbytečné, ale nebylo by správné vynechat pokus jen proto, že se nám na první pohled zdá pošetilý. Vezměme si například tuto výpověď, která se nám sama o sobě na první poslech zdá velmi rytmická: „Pod ranami a šviháním | nebouřila se bolest, | noví příchozí | stali se podruhy | a nebylo jich více.“ Promluivový úsek 1: 8 slabik, úsek 2: 7 slabik, úsek 3: 5 slabik, úsek 4: 6 slabik, úsek 5: 7 slabik. Řekli bychom, že přece většina promluivových úseků je kolem sedmi slabik, ale když porovnáme 1. a 3. úsek, tak zjistíme, že promluivový úsek „noví příchozí“ je proti „pod ranami a šviháním“ ve zřetelné menšině, „pod ranami a šviháním“ je skoro dvakrát delší než „noví příchozí“, pokud počítáme na slabiky.

5.3.1.2 Absolutní délka promluivových úseků by snad mohla být podobná. Jestliže nemají stejnou délku na slabiky, mohli bychom očekávat, že jejich počet bude kompenzovat kvantita hlásek, množství hlásek ve slabice, případně mluvní tempo (které však záleží na interpretovi²²), a že pak budou promluivové úseky trvat stejnou dobu. Za příklad si bereme tutéž větu. Promluivový úsek 1: 2,95 s, úsek 2: 1,66 s, úsek 3: 1,55 s, úsek 4: 1,49 s, úsek 5: 1,25 s. Opět vidíme velké rozdíly, dokonce ještě větší než u počtu slabik a není možné uvažovat o jakékoli kompenzaci počtu slabik či čehokoli jiného pomocí absolutního trvání. Úsek 1 je dokonce více než dvakrát větší pátého promluivového úseku. Kdybychom chtěli mluvit o nějaké pravidelnosti, můžeme pouze konstatovat

²² Proto v případě, že by u promluivových úseků tím hledaným rytmickým činitelem bylo právě absolutní trvání, museli bychom ještě zkoumat, zdali to není jen zvláštní interpretace, která mění přirozené plynutí samotného textu.

pozvolné zkracování promluвовých úseků od začátku ke konci, ale kdybychom chtěli o tomto uvažovat jako o rytmickém činiteli, museli bychom věřit, že zrychlující se tempo je rytmické.

5.3.1.3 V bodě 5.1 jsme uvažovali o melodických respozích jakožto rytmickém činiteli. Přestože se domníváme, že to nemusí být špatná úvaha a že by rytmus mohl vznikat právě podobnou melodií sousedních promluвовých úseků, má naše úvaha dva základní nedostatky: Za první by to naprosto záviselo na interpretovi, jeho mluvním návyku, momentální náladě a momentálních hlasových dispozicích, a za druhé bychom museli uvažovat vlastně o dvojí rytmické jednotce: a) melodie promluвовých úseků na začátku / uprostřed výpovědi (přičemž je možné, že při podrobnějším zkoumání by se ukázalo, že promluвовé úseky na začátku by byly melodicky ještě natolik odlišné od těch uprostřed, že by byly rytmické jednotky vlastně trojího druhu), b) melodie promluвовých úseků na koncích výpovědi. To by pak požadavek rytmu byla i stejná délka výpovědi (která je ve vědomí posluchače příliš dlouhá, než aby mohla vytvářet dojem rytmu [srov. Palová, 1974, 1.331, str. 17–18]) – a tedy rovnoměrná kombinace promluвовých úseků na začátku / uprostřed a promluвовých úseků na konci výpovědi. Navíc by tento rytmus narušoval fakt, že některé výpovědi jsou krátké a stačí na ně jeden promluвовý úsek a některé jsou složená souvětí.

S prvním problémem se může vypořádat každý interpret textu, s druhým problémem se může teoreticky vypořádat spisovatel, ale předem je jasné, že Vančurova Pole orná a válečná takovým textem nejsou, a že by bylo i dost neskonné najít vůbec nějaký text, který by druhý problém (dvojí jednotku rytmu) překonával.

5.3.1.4 Podívejme se tedy na zkušební útržek textu již metodou Palkové. Rytmický dojem vzniká díky převaze promluвовých úseků o stejné délce, která je měřena nikoli stejnou melodií, ani stejnou absolutní délkou, ani stejným množstvím slabik, ale přibližně stejným počtem mluvních taktů. Je-li to tak, mělo by se to alespoň víceméně ukázat i na větě, kterou jsme zkoušeli v minulých bodech. „Pod ranami a šviháním | nebouřila se bolest, | noví příchozí | stali se podruhy | a nebylo jich více.“ Úsek 1: 2 fonetická slova, úsek 2: 2 fonetická slova, úsek 3: 2 fonetická slova, úsek 4: 2 fonetická slova, úsek 5: 2 fonetická slova. Zdá se tedy přesvědčivé, že alespoň v tomto souvětí je délka všech promluвовých úseků v tomto měření totožná a nijak neodporuje rytmu v úzkém slova smyslu.

5.3.2 Uplatnění zvolené metody, rytmus Vančurova textu: Můžeme samozřejmě argumentovat, že v bodě 5.3.1.4 jsme vybrali záměrně větu, která by odpovídala měření skrze mluvní takty, a že toto měření na celém textu může dopadnout úplně jinak. Aplikujeme tedy tuto metodu na celý zkoumaný text, a to na nahrávku jediné naší profesionální čtenářky:

5.3.2.1 U naší jediné profesionální čtenářky jsme zaznamenali celkem 339 promluvových úseků ve Vančurově textu. Z toho bylo 114 o jednom taktu, 132 o dvou taktech, 61 o třech taktech, 24 o čtyřech taktech, 4 o pěti taktech, 3 o šesti a 1 o osmi taktech. Kdybychom chtěli striktně dodržet to, že promluvové úseky různé délky (bez ohledu na to, že jsou k sobě ve vztahu celočíselných násobků), nepochybně bychom nemohli o žádném rytmu v užším slova smyslu mluvit. Znamenalo by to totiž, že délka promluvových úseku, která je zastoupena nejvíce, tedy o dvou taktech, zabírá pouze 38,9 % textu na počet úseků (37,6 % na počet taktů), což je pro dojem rytmu zcela jasně nedostačující množství. 33,6 % textu (resp. 16,2 % na počet taktů) by pak bylo tvořeno promluvovými úseky jednotaktovými, 18 % třítaktovými (resp. 26 % na počet taktů) a 9,4 % promluvovými úseky delšími (resp. dokonce 20,2 % na počet taktů).

Podle těchto počtů se tedy jeví Vančurův text nerytmickým.

Jestliže však chceme zachovat teorii Palkové, jestliže vezmeme v potaz to, že i tento text je rytmický, a jestliže si potvrdíme, že ve čtení naší čtenářky nejsou žádné prohřešky proti přirozenému čtení, musíme uvažovat o rytmické jednotce tohoto textu nikoli dvoutaktové. Všimněme si například, že jednotaktové promluvové úseky se často (nebo snad většinou?) vyskytují:

A) v sousedství dvoutaktového promluvového úseku, odděleny od něj tak, aby mohl být dvoutaktový a netvořily dohromady třítaktový promluvový úsek; tyto pak fungují jako jakýsi náběh na dvoutaktový promluvový úsek a vyčleňují se tak z rytmického celku (mohou hrát roli podobně jako pauza) (např. „Země| jež sotva pokrývá [...]“ [Vančura, 1966, str. 7]); anebo

B) ve skupině více jednotaktových promluvových úseků, které dohromady mohou být vnímány po dvojicích; vezmeme-li v potaz versologii, všimněme si, že i v ní se v trocheji vyskytují naprosto běžně i jednoslabičná slova, nebo v daktylu mohou být tři jednoslabičná slova atp.; proto se domníváme, že onen dvoutaktový promluvový úsek

může být v rytmickém celku nahrazen dvěma jednotaktovými (např. „[...] zdar| a síla [...]“ [Vančura, 1966, str. 7]).

Podobně jako v případě záměny dvou jednotaktových promluvových úseků za jeden dvoutaktový zkusme uvažovat i o rozsáhlejších intonačních jednotkách: Třítaktové promluvové úseky bez násilí asi nezahrneme, ale na větších úsecích je nápadná převaha promluvových úseků se sudým počtem taktů. Zkusme tedy předpokládat, že je posluchač může vnímat jako náhradu více dvoutaktových promluvových úseků. V poezii přece také čtyřslabičné slovo běžně zůstává v trochejském metru a nijak je neporušuje.

5.3.2.1.10 Druhé měření

5.3.2.1.11 Jednotaktové promluvové úseky 1. typu (vizte 5.3.2.1 sub A) tedy nepovažujeme za součást rytmu (ani v jeho prospěch, ani v jeho nepospěch). Do této kategorie jsme počítali všechny jednotaktové promluvové úseky, které sousedily s promluvovým úsekem dvoutaktovým nebo čtyřtaktovým. Nezapočítali jsme ovšem jednotaktový promluvový úsek, který sousedil s dvoutaktovým, k němuž jsme připočetli již z druhé strany jiný jednotaktový (ve skupině „*jednotaktový úsek | dvoutaktový úsek | jednotaktový úsek*“ jsme pouze jeden z těchto jednotaktových považovali za promluvový úsek nijak neovlivňující rytmus), přestože jsme měli dojem, že bychom takto mohli počítat oba jednotaktové promluvové úseky; důvodem, proč jsme z nich brali v úvahu pouze jeden, je celkem značně hrozící námitka, že bychom měli „mimo započítávání do rytmického textu“ velkou část nahrávky. Tedy jednotaktových promluvových úseků, které jsme zbavili vlivu na rytmus bylo 47.

Jednotaktových promluvových úseků 2. typu (dle 5.3.2.1 sub B), tedy po skupinách, bylo 52. Z toho jedna skupina byla z osmi těchto promluvových úseků, 6 skupin bylo ze tří – přičemž vždy alespoň jeden z těchto tří bylo možné považovat za volný takt mimo rytmus, jak jsme uvedli výše – a 13 skupin po dvou jednotaktových úsecích. Bylo tedy velice snadné odpočítat od těch tříúsekových skupin pokaždé jeden a tyto také započítat mezi ty dvoutaktové.

Z toho vychází, že z 52 přechází 6 promluvových úseků k 1. typu (jak uvedeno v 5.3.2.1 sub A), tedy v prvním typu je teď 53 promluvových úseků (které se nezapočítávají) a ve druhém typu (vždy po sudých, tedy které se připočítávají k rytmickému textu v jeho prospěch) je 46. Pokud je rozdělíme po dvojicích, získáme tedy 23 dalších rytmických jednotek (6,5 % délky textu, počítáno na počet taktů).

5.3.2.1.12 Větší promluвовé úseky. Všechny větší promluвовé úseky, které se skládají ze sudého počtu mluvních taktů, lze považovat za ty, které mluví ve prospěch rytmu, jehož základní jednotkou je promluвовý úsek dvoutaktový. To znamená, že kromě nových rytmických jednotek, které jsme přidali v minulém bodě, přidáme ještě 24 čtyřtaktových (které v rytmu zastupují 48 dvoutaktových, 13,7 % textu), 3 šestitaktové (které v rytmu zastupují 9 dvoutaktových, 2,6 % textu) a 1 osmitaktový promluвовý úsek (který je náhradou za 4 dvoutaktové, 1,1 % textu).

5.3.2.1.13 Tím nám v rytmu vzniká 132 (z dvoutaktových promluвовých úseků) + 23 (z jednotaktových promluвовých úseků po dvojicích) + 48 + 9 + 4 (z vícetaktových promluвовých úseků, které je možno rozdělit po dvojicích taktů), tedy 216 dvojic taktů (tedy 432 taktů 61,5 % textu), které v našem textu mluví pro rytmus. Jelikož v tomto už nemůžeme mluvit tak docela o promluвовých úsecích, ale jen o skupinách taktů, porovnejme tedy množství textu v rytmu proti množství textu (nikoli promluвовých úseků, ale vlastně taktů, byť ne z versologického hlediska) mimo rytmus. Mimo započítávání do rytmu nám zbylo 53 jednotaktových promluвовých úseků, započteno do rytmu v neprospěch rytmu v užším slova smyslu zůstalo pouze 15 jednotaktových promluвовých úseků. K tomu musíme připočíst čtyři pětitaktové promluвовé úseky (tedy 20 taktů) a 61 třítaktových promluвовých úseků (tedy 183 taktů) a dostaneme poměr rytmického ku nerytmickému textu 432:218 taktů, což svědčí 66,5 % textu jako rytmického.

5.3.3 Jiné dílčí závěry. Pokud bychom tedy zůstávali striktně u dvoutaktových skupin (čímž už jsme se vlastně posunuli částečně mimo promluвовý úsek jakožto základní jednotku rytmu), mohli bychom nanejvýš konstatovat významnou tendenci k rytmičnosti Vančurovy prózy. To je ale pro skutečný dojem rytmu stále nedostatek. Vraťme se tedy na začátek a zkusme znovu jinou cestu: Palková nám ji ve své práci usnadnila: „Nejde o požadavek izochronie, nýbrž jen o zachování úrovně složitosti, na níž posluchač jednotku hodnotí“ (Palková, 1974, 1.34, str. 20). Tím by byla velká část práce odbyta již v místě, kde jsme napočítali 38,9 % dvoutaktových promluвовých úseků, 33,6 % jednotaktových promluвовých úseků, 18 % třítaktových promluвовých úseků a 9,4 % delších úseků a byli bychom mohli tedy už tehdy říci, že 90,6 % textu (nebo 79,8 % z hlediska délky měřené v taktech a ne promluвовých úsecích) je tvořeno promluвовými úseky jednotaktovými, dvoutaktovými, nebo třítaktovými, což je vše

víceméně na stejné úrovni složitosti, a tedy 90,6 % promluвовých úseků v textu je rytmického v užším (byť ne izochronickém) slova smyslu. Domníváme se ovšem, že to, co jsme zjistili v minulém bodě, dojem rytmu – jinak celkem rozvolněného – upevňuje, a že skutečně ony jednotaktové promluвовé úseky jsou velmi často po dvojicích, čili zastupují dvoutaktové promluвовé úseky, jejichž rytmus je zde tedy nejsilnější, a i když nejde o izochronii, můžeme skutečně vnímat promluвовé úseky (či skupiny úseků) podobné délky.

Samozřejmě bychom neměli zapomínat ani na Dubědovo zjištění, že v češtině slovní přízvuk není obligatorní (srov. Duběda 2005, 10.1, str. 142), a současně i zjištění Palkové, která píše: „Podíl míst v textu, na nichž nebylo dosaženo shody v hodnocení při lineární segmentaci, tvoří v případě taktů přibližně třetinu, v případě promluвовých úseků dokonce jen čtvrtinu z celkového počtu případů“ (Palková, 1974, 2.13, str. 26). Z toho vyplývá to, že pokud jsme měřili délku promluвовého úseku počtem mluvnických taktů, měřili jsme vlastně něčím, co je ve fonologické rovině jazyka méně ustálené než právě promluвовý úsek (i když ve fonologické rovině zůstává, pouze nemusí být realizováno).

5.4 Durychova koncepce

Podle Durychovy koncepce stručně uvedené v bodě 2.1.5 jsme se rozhodli nejprve zpracovat část textu zpracovanou samým Durychem, tedy část Erbenových pohádek (Erben, 1989, str. 65–67).

5.4.1 Aplikace na Erbenův text: Už od samého začátku se ukázal velký problém Durychovy koncepce, na který ostatně narazila i Brigit Krehlová při své práci s Durychovým rytmem: „Otázky však vzbuzuje nejen oněch 23 rozdílných rytmických vzorců, vykazovaných na konci studie, jejichž rozšíření Durych nevyklučuje (...)“ (Krehlová, 2001, str. 481). Zároveň bylo problémem vůbec najít ony vzorce, čím se mají řídit. „Někdy se totiž věta končí dříve než vzorec, věta následující se pak začíná tam, kde vzorec byl přerušen“ (Durych, 1992, str. 33).

Navzdory potížím jsme však část textu (přibližně 600 textových slov) zpracovali a získali z něj výsledky neuspokojivé stejně jako jejich teorie: Statické vzorce (jichž je více než 5 druhů): 20 (např. „přinesla mu v košíku hada“ [Erben, 1989, str. 65]). Dynamické vzorce (jichž je více než 15 druhů): 54 (např. „dobře babičce zaplatil“ [Erben, 1989, str.

65]). Rytmické řady (každá je jiná): 11 (např. „ale na mně sedí starý“ [tamtéž, str. 66]). Ostatní nezařaditelné: 36 (jedná se především o osamocené stopy, např. „Byl jeden král [...]“ [tamtéž, str. 65]). Celkem tedy získáváme 121 rytmických jednotek na 600 textových slov, přičemž nejčastějším skutečně stejným rytmickým vzorcem je tzv. dynamický vzorec č. 5 (-UU -U -UU), který je zastoupen čtyřikrát (např. „[...] jen mi tak něco připadlo [...] Chtěl-li svůj život zachovat [...]“ [Erben, 1989, str. 66]).

Proč vůbec bereme ohled na takový jinak neužitečný postup, to se vyjasní, když si porovnáme délku textu a množství rytmických (nebo spíše „rytmických“) jednotek: Vychází necelých pět textových slov na průměrně dlouhý vzorec v tomto úryvku, do čehož pochopitelně patří i jednoslabičné spojky a několik neslabičných předložek. Vyplývá z toho vlastně ne tak úplně odlišný závěr než závěr Palkové: Jednotky jsou krátké a odpovídají průměrně asi třem taktům, s čímž koresponduje patrně jediný dostatečně jednoznačný Durychův požadavek: „Čím kratší a úspornější je vzorec, tím spolehlivějším je ukazatelem toho, že cíl umění je už na dosah ruky“ (Durych, 1992, str. 51).

5.5 Ještě dva texty pro srovnání

5.5.1 Saturnin

Vybrali jsme pro srovnání také umělecký text, o němž se běžně nemluví jako o rytmickém. Abychom posílili výsledky předchozích kapitol, měli bychom předpokládat, že tento text, umělecký, by neměl příliš vybočovat a obsahovat až přílišné množství dlouhých promluvových úseků, a zároveň by měl obsahovat menší míru pravidelnosti než text Vančury a Erbeny. Zkušební materiál se zakládá na nahrávce audioknihy, která je veřejně přístupná na portále youtube v kanálu Audiobook pod názvem „Saturnin (audiokniha) - Kapitola 1“.

Záměrně jsme zvolili úsek hned na začátku, jelikož tento obsahuje novinový článek o Saturninovi, jak přemohl domácího lupiče. Pokud by byl záměr autora dokonale naplněn, měla by tato část textu být i rytmicky jiná než ostatní text, který není stylizovaný do žurnalistického stylu.

Výsledky jsou následující:

5.5.1.1 Běžný umělecký text

a) promluvové úseky o délce jednoho taktu: 52 (9 % textu) (Jirotko, 1990, str. 9)

příklady: | ačkoliv | (...) | bez touhy | (...) | ale to |

b) promluvvové úseky o délce dvou taktů: 79 (27,5 % textu) (tamtéž, str. 9 a 10)

příklady: | jak se chovají | v poloprázdné kavárně | (...) | a půjdete k obědu | (...) | na takové věci |

c) promluvvové úseky o délce tří taktů: 38 (19,9 % textu) (tamtéž, str. 9)

příklady: | jakým člověkem je saturnin | (...) | a hostů v kavárně je málo | (...) | myslím, že není v právu |

d) promluvvové úseky o délce čtyř taktů: 25 (17,4 % textu) (tamtéž, str. 9 a 10)

příklady: | kdyby někdo zčistajasna a bez výstrahy | (...) | a rozumný člověk může myslit | (...) | připadal jsem si jako člověk, který²³

e) promluvvové úseky o délce pěti a více taktů: 12x5, 9x6, 4x7, 1x8 (dohromady 26,1 % textu) (tamtéž, str. 9 a 10)

příklady: | úřední formuláře přiznání k dani důchodové | (...) | mezi lidi tohoto druhu opravdu patřil | (...) | mám totiž ustálené mínění o debatách s doktorem Vlachem |

Pozn.: Procentuální hodnoty jsou ve vztahu k celému textu z hlediska počtu taktů.

Zkoumaný úsek má 574 taktů, tedy např. 27,5 % je 158 taktů, což odpovídá délce 79 promluvvových úseků o dvou taktech.

Pokud tento výsledek porovnáme s výsledky ze zkoumání Vančurova textu, kde jsme dospěli k závěru, že 79,8 % zkoumaného úryvku zahrnuje promluvvové úseky o délce do tří taktů, vidíme už zcela jasně, že Vančurův text je z rytmického hlediska značně propracovanější, jelikož úryvek ze Saturnina má takových promluvvových úseků jen 56,4 % textu. Nejde přitom samozřejmě o jednoznačný závěr za použití neomylné a dokonale neproměnlivé metody; ovšem takto razantní rozdíl (i s připustkou velkých metodických chyb v našem zkoumání) je poměrně vypovídající.

²³ Zde vidíme poměrně neobvyklou pauzu o jeden takt později, než bychom obvykle čekali. Nabízíme dvojí možné vysvětlení: A) Jde o osobní zvláštnost interpreta, tedy Oldřicha Víznera, jehož přednes jsme vybrali. B) Jde o vliv kontextu expresiva, které následuje za taktem | který |. Jestliže se podíváme na celé souvětí, uvidíme, že by to tak mohlo být: „Kdykoliv | jsem se do takové debaty pustil, | připadal jsem si jako člověk, který | z **pošetilosti** | prorazil zeď | údolní přehradu.“

5.5.1.2 Část stylizovaná jako novinový článek (vše Jirotko, 1990, str. 13)

a) promluvvové úseky o délce jednoho taktu: 8 (4,2 % textu)

příklady: |Ludy²⁴| (...) |mimoto

b) dvou taktů: 16 (16,9 % textu)

příklady: |je předmětem vyšetřování| (...) |povolaná telefonicky|

c) tří taktů: 13 (20,6 % textu)

příklady: |vzrušující příhoda s lupičem| (...) |dostavila na místo činu|

d) čtyř taktů: 11 (23,3 % textu)

příklady: |ze sbírek zbraní profesora Ludy²⁵| (...) |lupič se v nemocnici
probral k vědomí|

e) pěti a více taktů: 5x5, 3x6, 1x7, 2x8 (34,9 % textu)

příklady: |neznámý lupič a pokusil se vylomit pancéřovou schránku| v níž
prof. Luda uschovává některé cenné zlatnické starožitnosti|

Pozn.: Tento úsek má 189 taktů, tedy např. 13 promluvvových úseků o třech taktech zaobírá délku (počítáno na absolutní počet taktů) 20,6 % textu, stylizovaného jako novinový článek.

Zde je rytmický posun směrem od rytmického Vančury ještě znatelnější. 41,7 % textu je obsaženo v promluvvových úsecích o délce do tří taktů.

5.5.1.3 Již při porovnání těchto dvou úryvků z pera jediného autora spatřujeme poměrně velký rytmický rozdíl v tom, jak se vyjadřuje jazykem beletrie a jak se vyjadřuje jazykem předstíraného žurnalistického stylu. V novinovém článku totiž vidíme rovnoměrnější rozdělení mezi různě dlouhé promluvvové úseky, a především větší množství dlouhých promluvvových úseků (o pěti a více taktech 34,9 % textu místo 26,1 % textu). Lze tedy říci, že už zde na úrovni jednoho textu jsou různé části odlišeny mj. také rytmem. O to více na úrovni dvou textů dvou různých autorů. I pokud nepřiznáme Vančurovi rytmičnost v užším slova smyslu, je zkoumaný úryvek výrazně odlišný od úryvků ze Saturnina.

²⁴ Soudíme, že zde celkem správně interpret textu napodobil styl přednesu v žurnalistice. Takt |Ludy| (příp. |ludi|) totiž zvýrazňuje jméno profesora Ludy (první výskyt toho jména), u nějž byla dle textu loupež provedena a je tedy důležitou informací v tomto smyšleném kriminálním případě.

²⁵ Zde vidíme již další výskyt tohoto jména v textu, tedy prof. Luda je již čtenáři znám a není třeba jeho jméno zvýrazňovat znovu.

5.5.2 Yetti

Druhým textem, jež jsme vybrali, je publicistický text získaný na mluveném korpusu monolog.dialogy.org. Jde o čtené zprávy o objevu možná neznámého himálajského tvora²⁶, tedy přestože jde o text přímo určený k hlasitému projevu, byl také (jako i Vančurův a Jirotkův text) původně napsán, a pak teprve čten. Tento náš dílčí výzkum se stejně jako v předchozím bodě nemá příliš podrobně zabývat obecnými charakteristikami publicistického stylu, jde jen o doplnění k hlavnímu výzkumu (zmiňovaného Vančurova textu). Věříme, že stejně jako úryvek z Jirotkova Saturnina podpoří platnost výzkumu, jestliže nalezneme další rytmické odlišnosti. Předpoklad pro dílčí výzkum je zřejmý: Nejblíže by měl mít k úryvku ze Saturnina, jež autor stylizoval jako novinový článek.

Navíc už dle prvního pohledu na text a poslechu můžeme dodat, že přinejmenším tento konkrétní text čtených zpráv (a není jistě nic udivujícího na předpokladu, že i další takové texty) je určen pro rychlé přečtení, tedy obsahuje dlouhé promluvové úseky a krátké pauzy.

5.5.2.1 Rozložení promluvových úseků:

a) Promluvové úseky o délce jednoho taktu: 1 (1 takt, 0,5 % textu)

příklady: |a ejhle|

b) o délce dvou taktů: 7 (14 taktů, 7,4 % textu)

příklady: |dipu marak²⁷ | (...) | bezvýhradně přesvědčen | (...) | ve státě mégalaja

c) o délce tří taktů: 3 (9 taktů, 4,8 % textu)

příklady: | člověku příbuznému druhu | (...) | a mechanických vlastností chlupů |

d) o délce čtyř taktů: 4 (16 taktů, 8,5 % textu)

příklady: | které se v dané oblasti vyskytují | | za nejvážnější kandidáty na skutečného yettiho |

e) o délce pěti taktů: 3 (15 taktů, 7,9 % textu)

²⁶ Jelikož tento korpus není otagovaný, nepodařilo se nám bohužel zjistit původ tohoto textu. Zkoumaný úryvek je k nalezení po zadání celého textu do vyhledávače korpusu.

²⁷ Tady vidíme stejný postup, jako jsme viděli u taktu |ludy| (prof. Ludy) v předchozím úryvku ze Saturnina. Zde jde o jméno Inda Dipu Maraka, který objevil chlupy ze zatím neznámého živočicha.

příklady: | hned je tady malá vědecká senzace |

f) o délce šesti taktů: 3 (18 taktů, 9,5 % textu)

příklady: | opici podobného a po zadních nohou se pohybujícího tvora |

g) o délce sedmi taktů: 6 (42 taktů, 22,2 % textu)

příklady: | učiněný prozatím pouze na základě výzkumu vnějšího vzhledu |
(...) | což může při pozorování z dálky vyvolat dojem lidské chůze

h) o délce osmi taktů: 4 (32 taktů, 16,9 % textu)

příklady: | mnoho skeptiků možná překvapil první závěr výzkumného
týmu | (...) | jde skutečně o objev stopy po neznámém druhu savce či přímo primáta

i) o délce devíti taktů: 3 (27 taktů, 14,3 % textu)

příklady: srovnávali vzorek se vzorky srsti dalších zvířat uloženými
v oxfordském muzeu

j) o délce patnácti taktů: 1 (15 taktů, 7,9 % textu)

| podle badatelů existuje také jistá nápadná podobnost mezi zkoumaným
vzorkem a chlupy které se podařilo získat hillarymu |

5.5.3 Dílčí závěry

Nyní máme ke srovnání tři, resp. čtyři texty (pokud obě části Saturnina počítáme zvlášť a nepočítáme Erbenův text, na nějž jsme aplikovali Durychovu metodu). Všechny svou podstatou – stylistickým zařazením i autorem – jsou velmi odlišné a není proto žádným překvapením, že také jejich rytmus je velmi odlišný. Co však už tak samozřejmé nebylo, je to, jak moc se liší a jak to odpovídá výzkumu Palkové (srov. Palková 1974). Pozorujeme tedy tendenci větší rytmičnosti u úryvku z Vančurova textu a postupně menší a menší rytmičnost v úryvku Saturnina a pak publicistického textu o Yettim.

6. Závěr

V rámci své práce jsme došli k těmto zjištěním:

6.1 Pokud se rytmus v próze tvoří na úrovni promluvových úseků, ovlivňují ho i roviny lexika (bod 3.1), mikroprozodie (bod 3.2) a syntaxe (bod 3.3). Spojovací výrazy, které v otázce rytmu stojí na pomezí lexika a syntaxe (zde zahrnutý do lexika v bodě 3.1.3), působí v mluvené syntaxi jako náhradní hranice promluvových úseků – ty pak není nutno rozdělovat ve zvukové rovně jazyka. Ovšem v některých případech i stejné spojovací výrazy (a další synsémantika, zvl. částice) mohou naopak rozdělení taktů (mezi různé promluvové úseky) umožnit (bod 3.3.1.2), především pokud neplní prostou formu konjunkce, ale staví sousedící větné členy / věty např. do odporovacího poměru.

6.2 Instinktivně jsme rozdělili některé promluvové úseky, i pokud na nahrávce nebyly rozděleny pauzou, nebo naopak jsme někdy ponechali jednotky oddělené pauzou jako jediný promluvový úsek. Z toho jsme si určili, že na meziúsekových hranicích se musejí setkávat alespoň dva ukazatele meziúsekového předělu (kap. 4), aby to posluchač chápal jako dvě jednotky, přičemž nejdůležitější je melodie a pauza, pak trvání s dynamikou – bez dalšího podrobného výzkumu a bez dotazníku pro velké množství posluchačů není toto možné potvrdit a zatím to zůstává relevantním pouze pro potřeby naší práce.

6.3 Při aplikaci předchozí teorie na text Vančury jsme zjistili, že rozměry promluvových úseků jsou sice podobné, ale shodné v poměrně malé míře. Souhlasíme však s Palkovou, že v této koncepci prozaického rytmu nejde o požadavek naprosté shody, jako spíš o požadavek stejné úrovně složitosti (srov. Palková, 1974, 1.34, str. 20). K tomu dodáváme své mínění, že dojem rytmu je umocněn ještě dalšími faktory: 1) Určitá část textu podléhá i rytmu v užším slova smyslu, který splňuje i požadavek izochronie (asi 37,5 % textu počítáno na počet taktů nebo asi 39 % počítáno na počet promluvových úseků té které délky, bod 5.3.2.1). 2) Dojem rytmu může být (v závislosti na konkrétní realizaci textu čtenářem) umocněn i opakujícím se melodickým schématem promluvových úseků (5.1). Toto je sice dáno interpretem, ovšem předpokládáme, že i samotný text má částečný vliv na melodii promluvových úseků (tamtéž). 3) A konečně může být dojem rytmu posílen i vyšší shodou v délce promluvových úseků na koncích vět (44,9 % z promluvových úseků na koncích vět bylo dvoutaktových; bod 5.2).

Určitou inklinaci k rytmu v případě úryvku z Vančurova díla jsme si následně potvrdili i dalšími dvěma texty, u nichž jsme aplikovali stejnou metodu. Byl to úryvek z Jirotkova Saturnina a novinová zpráva o sněžném muži, která byla nahrána pro rozhlas a je dostupná na mluveném korpusu (kap. 5.5, příp. vizte zdroje). Oba texty ukázali podstatně menší inklinaci k rytmičnosti než hlavní zkoumaný text Vančury.

Anotace

Jméno a příjmení	Dominik Spudil
Katedra	Katedra bohemistiky
Vedoucí práce	PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Rok obhajoby	2020
Název práce česky	Rytmus v české próze z fonetického hlediska
Název práce anglicky	The rhythm in Czech prose in fonetic prewiew
Anotace	Tato bakalářská práce zkoumá zacházení s rytmem v próze. Vychází přitom ze základu studie Zdeny Palkové <i>Rytmická výstavba prozaického textu</i> (Palková, 1974) a pohlíží na prozaický rytmus jako na rytmus tvořený promluhovými úseky. Snaží se zároveň zmapovat co možná nejširší oblast vnitrotextových důvodů k rytmickému čtení i ke konkrétnímu úsekovému členění textu (kap. 3). Abychom si své výsledky obhájili, zaměřujeme se navíc v kap. 4 na to, jak co nejkonkrétněji a co nejobjektivněji pojmut promluvový úsek a jak identifikovat jeho hranice. V 5. kap. jsou nakonec poznatky předešlých kapitol aplikovány na text Vančurových Polí orných a válečných (Vančura, 1966) a dalších dvou textů (Erben, 1989; Jirotko, 1990) s účelem zjistit, jestli text odpovídá pravidelnému členění na promluvové úseky, aby mohl být považován za rytmický v užším slova smyslu (k rytmu v užším a širším slova smyslu viz 2.0.1, srov. Zich, 1920, str. 65).
Klíčová slova	intonace, intonační jednotka, koda, melodie, mluvní takt, pauza, praetura, promluvový úsek, próza, rytmus, slabičné jádro, slabika, výpověď
Anotace anglicky	This Bachelor thesis examines the usage of the prosaic rhythm. It takes the work of Zdena Palková <i>Rytmická výstavba prozaického textu</i> (Palková, 1974) as a basis and consider the prosaic rhythm as a rhythm build by cola (one colon). It pushes to research wider count of in-text reasons for rhythmical reading and for specific colon-articulation of a text (cap. 3). In order to vindicate its results, it tries to specifically and objectively describe a colon and how to identificate its limits, in cap. 4. At last in cap. 5 there is an application of the knowledge of previous capitols on the text of Vančuras Pole orná a válečná (Vančura, 1966) and two other texts (Erben,

	1989; Jirotko, 1990) in order to find out if the text has a regular colon-articulation so that it could be considered as rhythmical in the specific meaning of the word (on the rhythm in the specific or unspecified meaning of the word look at 2.0.1 or compare to Zich, 1920, page 65).
Klíčová slova anglicky	intonation, tone unit, coda, melody, tact, pause, onset, breath group, prose, rhythm, syllabic nucleus, syllable, utterance
Přílohy	1 CD, (4 textové přílohy)
Rozsah práce	67 stran celkem (147 000 znaků), bez anotace a příloh 59 stran (126 000 znaků)
Jazyk práce	český

Zdroje

- Daneš**, František a kol. *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia, 1987
- Duběda**, Tomáš. *Jazyky a jejich zvuky. Univerzálie a typologie ve fonetice a fonologii*. Praha: Karolinum, 2005
- Durych**, Jaroslav. *Rytmus české prózy*. Olomouc: Votobia, 1992.
- Erben**, Karel Jaromír. Zlatovláska. In: *České pohádky*. Praha: Albatros, 1989. s. 65–67
- Hála**, Bohuslav. *Výslovnost spisovné češtiny I, Zásady a pravidla: výslovnost slov českých*. Praha: Academia, 1967. Vydání druhé.
- Jirotka**, Zdeněk. *Saturnin*. Praha: Československý spisovatel, 1990. s. 9–14
- Krčmová**, Marie. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2010. Vydání třetí.
- Krehlová**, Birgit: *Jaroslav Durych o rytmu české prózy*. In: *Česká literatura na konci tisíciletí II.*, Praha 2001, s. 481-493
- Palková**, Zdena: *Fonetika a fonologie*. Praha: Karolinum, 1994
- Palková**, Zdena: K rytmu v české próze. In: *Slovo a slovesnost, ročník 24 (1963)*, s. 221–230
- Palková**, Zdena: *Rytmičká výstavba prozaického textu*. Praha: Academia, 1974
- Palková**, Zdena: Přesahy mezi melodémy v běžné řeči. In *K české fonetice a pravopisu. Studie k moderní mluvnici češtiny 5*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 87–92
- Skarnitzl**, R.; **Šturm**, P.; **Volín**, J. *Zvuková báze řečové komunikace*. Praha: 2016
- Vančura**, Vladislav. *Pole orná a válečná*. Praha: Naše vojsko, 1966. Sedmé vydání, v NV první. (str. 7–10)
- Zich**, **Otakar**. O rytmu české prózy. In: *Živé slovo I*. Praha: Melantrich, 1920 (str. 65–78)
- Internetové zdroje:**
- <https://sites.google.com/site/jangsvvec/> odkaz: Výuka Hlas řeč sluch 2017
- <https://21stoleti.cz/2008/11/19/snezny-muz-se-vraci-vedci-ostrazite-cihaji/>
- Štěpánová**, Veronika. *Korpus Monolog 1.1.* (2016). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. On-line na adrese <<http://monolog.dialogy.org>> [cit. 31. 10. 2019].

Přílohy:

Text 1

Vladislav Vančura
Pole orná a válečná

Hlava první

Země, jež sotva pokrývá porfyr, rulu a svor v končinách střední Vltavy, nehluboká ornice a špetka jílu na západních svazích pahorkatiny nepojmenované, dno všednosti, podlaha bídy, daleko není tak nicotná, aby z ní nevzešly lesy.

Vzejdou právě tak, jako řeč, než konečně zazní hlasem, vzhází za dlouhého mlčení.

V tomto údolí hlad vládl příliš dlouho. Staré pokolení dělníků hřešilo proti sobě samému a k zetlení byly přivedeny zdar a síla. Pod ranami a šviháním nebouřila se bolest, noví příchozí stali se podruhy a nebylo jich více. Pohrbený klid byl povětřím této krajiny a vášeň jediným bleskem.

Mzda dělníků, odměřená na dlaň, je malá, malý je jejich život a malé jsou příhody jejich zoufání. Byla ztracena míra ve vypravováních a slovo stěží učiní pravdu velikou, když její všednost je obecná a když platí za prach a popel.

Krajina protéká řekou, krajina s holými skalami, s políčky, jejichž plochy se úzce táhnou po svazích pahrbků, s kostelem nad vodou probodávajícím tůni obrazem kříže, krajina chudá a krásná, s chocholy keřů, naříkající a patetická, na sever, na jih, východ i západ se uzavírá dálkou.

Závorou jejího chudáctví je prostor.

Svět může být veliký, avšak někde přestává, a to místo zeměpisec označil:

„Hic sunt leones.“

A tak okrsek světa není větší než prostor stínu pod stromem poznání, kolem něhož obchází temná pověst. Toto těsné místo je svět vypravování příhod ouhrovského dvora.

Za nuzáckých zim, jež rozzuřují, za večerů, když vzešly hvězdy, v hodinách smrti, v obdobích lásky a za šílenství kořalek temný kout se pootvívá a zřítí daleké cesty označené kříži, aby děsily toho, kdo se odváží útěku. Světice civí mu do týla, když jde mimo stromy sebevrahů; ještě rád se vrátí, neboť cesty byly sdělány jen pro vůz, který praští, kolísaje nerovnostmi půdy, a Ouhrov nerodí než voláky, pohůnky a vozky pro svůj dvůr.

V této úzkosti, v tomto odmlčení života bydlí jen vášeň a smrt.

Sedmkrát zdvívá se krajina pahorkem a toto pověřivé číslo v ní vládne. Kůň kráčí podle zmítající se oje, náprava vrzává a zlořečení znovu a znovu se vrací. Cíl je blízký, opakování a stejnost vlekou se po cestách.

Příliš se žvanilo o pastvinách a přepásaném rozsévači, nadarmo byla vyvyšována práce oráčova. Nikdo z nich nechodí po propastech, neosívá, neoře radlicí a dávno je zapomenuto názvosloví pitomých zpěváků. Běda, uvedli v přísloví zemědělského dělníka, dávajíce mu jmen páchnoucích dojetím.

Chlapi tohoto druhu práce jsou hrubí a sprostí, sveřepí, zahálčiví i pracovití až do úpadu. Smilní a opíjejí se.

Paterou slupicí zrývá motorový pluh zemi a oráč netiskne již kleček. Srp a kosa jsou málem zapomenuty.

Čas léta roku 1913 se naplnil a doteky podzimu ohlašovaly vítr, jenž zavane po strništích, a chlad. Úroda kupila se ve stozích, den se krátil a milosrdná sobota, součet pracovních dní, měla se k žebráckým výplatám. Peníz mzdy je malý, avšak hospoda je nedaleko a není veliká.

Šafáři Saček a Chot, dvě stvůry, jež zasluhují jakési soustrasti, zveličující svůj význam, s umouněnou knížkou a se zápisem konali úřad uprostřed vyzáblé smečky.

Nalezencův chtěl ho pojmenovati na rozdíl od svého Františka, připravený Řeka stával se pánem počítaje pět zlatek. Když přijal peníz, jeho pohled se zavřel, aby procítl v novém světě.

„Jdi,“ řekl mu Hora, „co otálíš?“

Jakási lichá slova stoupala mu na jazyk, ale neodpověděl a jeho nenasytná myšlenka oddělila se od příliš zdlouhavé řeči. Obrátil se, aby tím více překážel ostatním, a na témž místě, stavě dřeváky v sled Řekových nohou, stanul veliký muž.

Peníze tohoto dělníka nezněly, přepočítával je z pěsti na dlaň, nepouštěje jich z vysoka, a mumlal číslo za číslem. Jeho oči neměly třeptu večera, jenž v ně padal, a kdyby se byl obrátil k zámku nebo k nízkému hranolu hospody, na nějž byla nasazena střecha nevhodně a úzce, nebyl by viděl ani věcí tak blízkých. Nechtěl a nemohl víc, než setrvati ve svém počtu.

Jiný muž přicházel v soud peněz s chechtáním a čině veliké pohyby. Někdo se opřel o druhého, neznaje rozdíl mezi hodinou práce a výplaty. Ženy opilců se obracely v sloup a mezi dvojím úderem srdce již vyřkly nadávku.

Dva dědkové vyšli z hloučku a mimo kolny plné náradí a váhu brali se k vodní jímce, jež byla napajedlem dobytka.

Hora a Ber, dva vdovci, připomínající jako zeměplaz a troud rozdíl, jenž je mezi ošidným tvorem a ubohou a neživou věcí, pohybující se jen z vůle hravosti boží; Hora měl osinaté ruce spuštěny po bocích a vlekl nohu, na jejíž rány nebylo léku.

„Bezpečnost stáří, pojišťování a všechny nesmysly žvanilů,“ řekl, sám neodměřuje svých slov, „prodal bych za měřicí žita, kterou by mi dali každého podzimu. Jaká jest jistota, již mi slibují? Chudoba znamená poslušnost a stáří není než očekávání.“

Ber odpovídal, tluka pěstí o dlaň: „Může být, že v papírech a v čtení, která pořídili na úřadech, tvá nemoc je zaznamenána a ty snad budeš v suchu, neboť jsou špitály a stavení pro chudé, kde mimo trochu pořádku se nic nedělá.“

„Sedmkrát,“ řekl Hora, „sedmkrát, jsem viděl tyto ústavy a všichni lidé v nich měli pruhované kabátce, hole a jakési lístky. Když zazněl zvon prostřed domu, šli k jídlu a opět čekali a opět jedli, když se ozvalo toto znamení.“

Rozmluva o naději nemocného vlekla se dlouho, až konečně Ber ji přečetl z vysoka jako muž, jenž řídí osudy těchto chudých, rka: „Unášej se, třes se na tu věc, všiváku, i kdybys tam vešel, vyhnali by tě pro tvůj hmyz a pro svrab, jenž tě pálí.“

Zatím přišel k oběma starcům skoták, a nemaje co říci, povzdychl a smrkal.

„Ach, ano,“ pronesl, „dříve než se naděješ a snad již zítra přijdou deště. Jsem si jist, že pohoda je u konce.“

Hora odpovídaje mu vzhlédl po dvoře, jenž pustl. Pět ženských vycházelo z vrat; táhla hodina sedmá. Zámek skryl v soumraku svou ohyzdnost, cisterna a louže se třeptily

a hovor ustával. Způsob, jakým se končily ouhrovské dny, byl tichý. Noc nezahazuje bolesti, ale tlumí její hlas.

Text 2

Zdeněk Jirotka

Saturnin

Ačkoliv nemám rád všechna ta přirovnání a podobenství, kterými doktor Vlach proplétá své temperamentní řeči, uznávám, že na tom názorném příkladu s kavárnou, člověkem a mísou koblih něco je. Lze na něm aspoň přibližně ukázat, jakým člověkem je Saturnin. Doktor Vlach si totiž rozdělil lidi podle toho, jak se chovají v poloprázdné kavárně, mají-li před sebou mísu koblih. Představte si luxusní kavárnu za nedělního dopoledne. Venku je krásný den a hostů v kavárně je málo. Už jste se nasnídali, přečetli jste všechny noviny a teď jste se pohodlně opřeli v měkkém boxu a zamyšleně se díváte na mísu koblih. Nuda se pomalu rozlézá do všech koutů kavárny. A tu se má ukázat, do které skupiny lidí podle teorie doktora Vlacha patříte. Jste-li prý člověkem bez fantazie, bez touhy po dynamice a bez smyslu pro humor, budete se na ty koblihy dívat tupě a bezmyšlenkovitě třeba až do poledne a pak se zvednete a půjdete k obědu. Mám důvodné podezření, že do této prvé skupiny zařazuje doktor Vlach také mne. Myslím, že není v právu. O humoru a o té dynamice nebudeme mluvit, ale to, že mi upírá fantazii, když ví, že se mi povedlo správně vyplnit úřední formuláře přiznání k dani důchodové, to mne opravdu překvapuje.

Ale na tom nezáleží. I kdybych mezi lidi tohoto druhu opravdu patřil, bylo by mi to milejší, nežli být příslušníkem skupiny druhé, která se prý při pohledu na ty koblihy baví představou, co by se dělo, kdyby někdo zčistajasna a bez výstrahy začal ostatní návštěvníky kavárny tím pečivem bombardovat. Nechápu, jak dospělý a rozumný člověk může myslet na takové věci. Přitom však úplně souhlasím s tím, že doktor Vlach, jak sám říká, patří do této skupiny. Z jakýchsi nepochopitelných důvodů je na to hrdý. Považuje tento druh lidí za duševně vyspělejší. Já si ovšem nedovedu představit, co má společného s duševní vyspělostí představa koblih, rozbíjejících se o hlavy pokojných návštěvníků kavárny. Nedovedu si to představit, ale prosím, nebudeme se o to přít. Mám totiž ustálené mínění o debatách s doktorem Vlachem. Kdykoliv jsem se do takové debaty pustil, připadal jsem si jako člověk, který z pošetilosti prorazil zeď údolní přehrady. Kdyby mi osud nebyl přivedl do cesty Saturnina, nikdy bych byl nevěřil, že se vyskytuje ještě třetí druh lidí, takové jakési bílé vrány. Myslím tím lidi, které představa koblih svištících vzduchem láká natolik, že vstanou a uskuteční ji. K takovým jedincům chová doktor Vlach nezřízenou úctu. Tvrdí, že k takovému činu je zapotřebí nejen vyhraněného smyslu pro komiku, ale i odvahy, temperamentu a já nevím čeho ještě. Podle mého názoru je k tomu potřebí tak neobvyklá dávka bláznovství, že každý rozumný tvor musí být jat údivem, že se takoví lidé mohou vyskytovat i mimo ústavy lidskou společností pro ně zřízené. Bylo mi, bohužel, souzeno, abych se přesvědčil na vlastní kůži, že takoví lidé skutečně existují a že nebyli dosud nijak omezeni v osobní svobodě. Saturnin totiž takovým člověkem opravdu je. Dívám-li se dnes zpátky na krátké období svého života, které jsem nedávno prožil, musím se diviti mnoha věcem. Například tomu, co všechno se událo v té době. Můj život byl jaksi zhuštěn, události se řítily jedna za druhou a já jsem je stěží mohl sledovat. Podobal jsem se člověku, který při sestupování ze zasněženého kopce šlápl na klouzačku, ukrytou pod sněhem. Mám takový pocit, že v době, kdy jsem klouzal dolů jako po skle, nechoval jsem se nijak zvlášť důstojně. Myslím, ale že je to pochopitelné, a rád bych věděl, kdo by mi to mohl vyčítat. Radu, že jsem se mohl kdykoliv během té doby postavit mimo skluzavku, mohl by mi dát jen člověk, jenž neví, co to je zápasit zoufale o poslední zlomek rovnováhy, který člověk má. Ostatně nebylo to nijak zvlášť nepříjemné, a dokonce myslím, že to stálo za to. Vyrostl jsem sice dávno z chlapeckých snů o dobrodružstvích a mám rád klidný a střídavý život, ale myslím, že sprcha neobvyklých událostí nemůže nikomu škodit. V dešti se ještě nikdo neutopil a na věci nepříjemné člověk zapomíná.

Strastiplná cesta sněhovou vánicí zdá se vám z časového odstupu dobrodružstvím docela zajímavým. Snad nebylo moudré, že jsem si já, svobodný, poměrně mladý člověk, vzal sluhu. Zdá se to dokonce výstřední a příliš románové. Jisto je, že by se v Čechách našlo velmi málo mladých mužů, kteří by měli svého sluhu, a mé klidné a konzervativní povaze je vzpomínka na to, že jsem udělal něco tak neobvyklého, nepříjemná. Saturnin hledal inzerátem v novinách místo sluhu za podmínek, které jsem mohl přijmout, a měl několik velmi dobrých doporučení. Jeho vzhled a korektní vystupování se mi velmi zamlouvaly. Později jsem zjistil, že se mu dostalo hlubokého a systematického vzdělání. Jeho jméno, poněkud neobvyklé, bylo mi jaksi povědomé, ale teprve nedávno jsem objevil spojitost, ve které mi uvízlo v paměti. Dostalo se mi do rukou číslo asi dva roky starých novin s článkem o pokusu loupeže ve vile profesora Ludy a vzpomněl jsem si, že jsme o tom tenkrát v kavárně hovořili. Saturnin se tehdy stal hrdinou dne a vážnější čtenáři novin kroutili nad jeho počínáním hlavou. Ostatně mám zde ten výstřížek:

Vzrušující příhoda s lupičem. V noci na neděli 6. srpna vnikl do vily historika a sběratele prof. Ludy neznámý lupič a pokusil se vylomit pancéřovou schránku, v níž prof. Luda uschovává některé cenné zlatnické starožitnosti. Nežli mohl schránku otevřít, byl vyrušen domácím zaměstnancem p. Saturninem. Co se pak mezi oběma muži událo, je předmětem vyšetřování. Když se totiž policie, povolána telefonicky, dostavila na místo činu, našla lupiče v hlubokém bezvědomí a s velkou tržnou ranou na hlavě. Pan Saturnin vypovídal poněkud neobvykle. Tvrdil, že lupič se zranil sám, a to řemdihem ze sbírek zbraní profesora Ludy. Na této podivné výpovědi umíněně trval. Lupič se v nemocnici probal k vědomí, ale tvrdí, že zapomněl, jak se jmenuje. Podle předběžného vyšetřování se zdá, že se událost zběhla takto: vyrušený lupič se pokusil zastrašit p. Saturnina ostře nabitým revolverem. Pan Saturnin mu zbraň vyrazil z ruky a vyhodil ji oknem do zahrady, kde byla později nalezena. Potom pronesl p. Saturnin delší řeč, ve které se snažil vyložit lupiči, že boj dvou nestejně vyzbrojených soupeřů není fér. Přinutil ho, aby si vzal ze stěny zbraň, kterou lupič popisuje jako tyč a kouli na řetěze, a sám si vzal také takovou. Po jakýchsi zmatených formalitách došlo k boji, ve kterém byl lupič raněn. Zajímavé je, že zraněný nevyklučuje možnost, že si tržnou ránu na hlavě způsobil sám. Říká, že ten nástroj šlo velmi těžko ovládat a že několikrát se jen taktak uhnul roztočené kouli své vlastní zbraně. Mimoto prý měl po celý zápas hrozný strach, že rozbije lustr. Celkem je rád, že to tak dopadlo. Po skončení vyšetřování neopomineme podat čtenářům našeho listu zevrubnou zprávu.

Text 3²⁸

- {0} několik chlupů ze srsti neznámého tvora objevil ind dipu marak
- {1} ten je o existenci opici podobného a po zadních nohou se pohybujičího tvora
- {2} bezvýhradně přesvědčen
- {3} údajně ho sám před pěti lety na vlastní oči spatřil
- {4} marak objevil zbytky srsti na větvích v husté horské džungli v pohoří garo
- {5} ve státě mégalaja
- {6} v severovýchodní indii nedaleko hranic s bangladéší
- {7} vzorek putoval k pečlivé analýze odborníkům britské univerzity
- {8} jelikož se předpokládá že srst patřila neznámému člověku příbuznému druhu velkého lidoopa
- {9} byli povoláni především odborníci z řad primatologů

²⁸ Zde zapisujeme text z mluveného korpusu. Rádio, které text nahrálo, použilo zkrácenou verzi z časopisu 21. století, kde je celý text i s interpunkcí k dispozici: <https://21století.cz/2008/11/19/snezny-muz-se-vraci-vedci-ostrazite-cihaji/>

- {10} s využitím nejlepší mikroskopické pozorovací techniky kterou má současná věda k dispozici
- {11} srovnávali vzorek se vzorky srsti dalších zvířat uloženými v oxfordském muzeu
- {12} mnoho skeptiků možná překvapil první závěr výzkumného týmu učiněný prozatím pouze na základě výzkumu vnějšího vzhledu
- {13} a mechanických vlastností chlupů
- {14} vědci totiž vyloučili že by chlupy mohly patřit druhům divokých zvířat které se v dané oblasti vyskytují
- {15} za nejvěžnější kandidáty na skutečného yettiho totiž jsou tradičně považováni medvědi
- {16} ti se totiž dokáží krátkodobě vztyčit na zadní nohy což může při pozorování z dálky vyvolat dojem lidské chůze
- {17} a ejhle hned je tady malá vědecká senzace
- {18} jde skutečně o objev stopy po neznámém druhu savce či přímo primáta
- {19} podle badatelů existuje také jistá nápadná podobnost mezi zkoumaným vzorkem a chlupy které se podařilo získat hillarymu
- {20} prvnímu dobyvateli mount everestu
- {21} definitivní slovo bude mít však až detailní genetická analýza která právě probíhá v laboratořích v oxfordu a cardiffu
- {22} není tedy vyloučeno že yetti ještě neřekl své poslední slovo

Text 4

K. J. Erben

České pohádky:

Zlatovláska

Byl jeden král, a byl tak rozumný, že i všem živočichům rozuměl, co si povídali. A poslouchejte, jak se tomu naučil. Přišla k němu jednou nějaká stará babička, přinesla mu v košíku hada a povídá, aby si ho dal ustrojít: když ho sní, že bude všemu rozumět, co které zvíře v povětří, na zemi i ve vodě mluví. Tou králi se to líbilo, že bude umět, co nikdo neumí, dobře babičce zaplatil a hned poručil slouživímu, aby mu tu rybu k obědu připravil: „Ale,“ prý, „ať ji ani na jazyk nevezmeš, sic mi to svou hlavou zaplatíš!“

Jiříkovi, tomu slouživímu, bylo divné, proč mu to král tak tuze zapověděl. „Jakživ jsem takovou rybu neviděl,“ povídá sobě sám, „vypadá zrovna tak jako had! A jaký by to byl kuchař, aby ani neokusil, co strojí?“

Když to bylo upečeno, vzal kouštíček na jazyk a pochutnával. Vtom slyší kolem uší něco bzučet: „Nám taky něco! Nám taky něco!“ Jiřík se ohlíží, co to, a nevidí než několik much, co v kuchyni lítaly. Tu zas venku na ulici někdo siplavě volá: „Kampák? Kampák?“ A tenčí hlasy odpovídají: „Do mlynářova ječmene, do mlynářova ječmene.“ Jiřík koukne oknem a vidí housera s hejnem hus. „Aha,“ povídá, „taková je ta ryba?“ Už věděl, co je. Čerstvě vstrčil ještě jeden drobet do úst a pak hada donesl králi, jako by nic nebylo.

Po obědě poručil král Jiříkovi, aby mu osedlal koně, že se chce projet, a on aby ho doprovázel. Král jel napřed a Jiřík za ním. Když jeli po zelené louce, poskočil Jiříkův kůň a zařehal: „Hohohoho, bratře, mně je tak lehké, že bych chtěl přes hory skákat!“

„Což je o to,“ povídá druhý, „já bych taky rád skákal, ale na mně sedí starý; skočím-li, svalí se na zem jako měch a srazí vaz.“

„Ať srazí, co z toho?“ řekl Jiříkův kůň, „místo starého budeš nosit mladého.“

Jiřík srdečně se té rozmluvě zasmál, ale jen tak potichu, aby král nevěděl. Ale král taky dobře rozuměl, co si koníci povídali, ohlídl se, a vida, že se Jiřík směje, ptá se: „Čemu se směješ?“

„Ničemu, královská Jasnosti! Jej mi tak něco připadalo,“ vymlouval se Jiřík. Starý král však už ho měl v podezření a koňům už taky nedůvěřoval; obrátil a zas domů.

Když přijeli do zámku, poručil král Jiříkovi, aby mu nalil do sklenice vína: „Ale tvá hlava za to,“ povídá, „jestliže nedoleješ anebo přešeješ!“ Jiřík vzal konvici s vínem a leje. Vtom přiletěli oknem dva ptáčkové; jeden druhého honil, a ten, co utíkal, měl tři zlaté vlasy v zobáčku. „Dej mi je,“ povídá ten jeden, „však jsou moje!“

„Nedám, moje jsou! Já si je zdvihl.“

„Ale já je viděl, jak upadly, když se zlatovlasá panna česala. Dej mi aspoň dva.“

„Ani jeden!“

Tu ten druhý ptáček za ním, a ty zlaté vlasy pochytil. Když se tak o ně letmo tahali, zůstal každému v zobáčku jeden, a třetí vlas upadl na zem, jen to zazvonilo. Vtom se Jiřík po něm ohlídl a přelil.

„Propadls mi životem!“ vykřikl král. „Ale chci s tebou milostivě naložit, když té zlatovlasé panny dobudeš a přivedeš mi ji za manželku.“

Co měl Jiřík dělat? Chtěl-li svůj život zachovat, musil pro pannu, ačkoli ani nevěděl, kde ji hledat. Osedlal si koně a jel kudy tudy. Přijel k černému lesu, a tu pod lesem u cesty hořel keř; zapálili jej pasáci. Pod keřem byl mravenčí kopec, jiskry na něj padaly a mravenci se svými bílými vajíčky sem tam utíkali. „Och pomoz, Jiříku, pomoz!“ volali žalostně, „uhoříme, i naši mladí ve vajíčkách.“

On tu hned z koně dolů, keř utál a oheň uhasil. „Až budeš toho potřebovat, vzpomeň si na nás a taky ti pomůžem.“